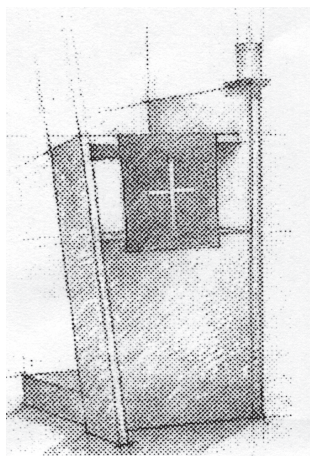

Hét Hárs

A csillaghegy-békásmegyéri evangélikus gyülekezet lapja
V. évfolyam 3. szám 2006. reformáció

Ami számít, és ami nem

Valamivel öregebb vagyok, mint a forradalom emlékezte. Lassacskán magam maradok idősödő sorstársaimmal. A férfiak, akik között felnőttem, akik legalább egyszer élvezték a huszadik századi magyar állam börtönös vendégszeretétét, szinte mind meghaltak. Apám is halott húsz éve. Rám, ránk kerül a sor, ha az aktuális ünneplőknek eleven, tárgyi bizonyítékra van szükségük az egykor

voltak megidézéséhez. Az utókor hálájának lerovása jelen idejű materializmus.

Nem érzek semmit. Harmincöt éven át az „ellenforradalmár” fiaként voltam diák és fiatal lelkész. Tudtam, mi az igazság. Tudtam, hogy szüleim és barátaik szenvedése életük és tetteik „megigazítása”. Elfogadtam, hogy ötévesen ismerhettem meg az apámat, elfogadtam, hogy testileg-lelkileg stigmatizált a történelem. Soha nem érdekelt, hogy a hivatalosok mindig gyanakodva méricskéltek. Még az sem, hogy az egyház előkelői kényszerből vagy önként szegregáltak. Nem szerettem őket ezért, de arra gondoltam, ők tudják, mi az egyház java. Mára kiderült, mit tettek és hogyan. Ártatlanságuk mohó bizonygatásától hangos a közélet. A halottaim, akik rendszerről rendszerre, börtönből börtönbe vándoroltak, míg éltek, hallgattak. Ez a csönd az, ami ma nekem a legfontosabb. Ebben talán még én is meghallom a tiszta hangokat.

Azok hangját, akik nem rombolni, hanem építeni akartak és tudtak. Azok hangját, akik ha tévedtek vagy hibáztak, beismerték, hogy rosszul cselekedtek, s életük odaáldozásáig készek voltak jóvá tenni, amit elkövettek. Ötven év után még magukat hívőnek valló egyházi emberek sem akarják tudni, mi az a „status confessionis”. Képtelenek hitvallókká lenni, mivel képtelenek bűnüket megvallani. Lelepleződésükben is középszerűek. Úgy tűnik, a konzolidált hatalom mindig megtalálja támaszát az átlagnál egy kicsit jobban, a közepesek eminensében. De hol van már az a hatalom...? A parlament büféjének ajtaját szélesre tárom Wittner Mária előtt, az idős hölgy elmosolyodik. Talán nem erre számított. Dehogynem. Tekintete elárulja, nem csupán e gesztusnak örül, az ebben megnyilvánuló, s mindent elfedező irgalmat ismerte fel.

Ötven év után nem csupán helyénvaló, de szükséges is, hogy az IKON-filmnapok egyikén a békási templomban a Kádár-korszak mibenlétéről együtt disputáljon Földes György, a politikatörténész és Donáth Ferenc, az orvos, – míg bátyáink, Hobo meg én azon tűnődünk, mitől rohadt el ennyire némely honfitársunk lelke. Ezért harcoltak együtt, s ha kellett, egymás ellen apáink? A föld-reformtól a forradalomig és a monori találkozásig minden hiábavaló lenne?

Ami szeptember 17-étől Budapesten zajlik, nemcsak a józan észnek és a tisztességes politikai szándéknak mond ellent, hanem újra a múltat igyekszik beszennyezni. A vandál csöcselék is, az uszító és mocskolódo újságírók és politikusok is csak azt adják, mi lényegük. Otrombaságukban nem észlelik, hogy kezdettől fogva csak magukat gyalázzák. Ez az egész az ő utcára vitt és közéletire stilizált pszichodramájuk. És mégis hozzánk tartoznak. Ezek a nyomorult, boldogtalan, mindent törni, zúzni vágyó fiatalok. Ők is a rendszerváltás után szocializálódtak, akárcsak azok az ifjú papok, köztük jó néhány lutheránus, akik önfeledt izgágaságukban prófétai küldetésük részének tekintik, hogy az országot mielőbb klerikonacionalista és tekintélyelvű uralom alá helyezhessék.

Elvégre ha eddig nem jött, ezután sem jön az a Názáreti vissza. De ha mégis, majd beintenek neki a fiúk árpádsávos lobogóikkal. Soha eszembe nem jutott, hogy éppen én fogom ide vágó szakirodalomként felhívni kollégáim figyelmét Luther ama méltán elhíresült művére, melyet az 1525-ös németországi zendülés ihletett „a gyilkos és rabló paraszthordák ellen”. Nem hiszem, hogy az, ami Budapesten az elmúlt két hónapban történt, méltó lenne teológiai recepcióra, de arra jó, hogy a wittenbergi reformátor eszméit ma is komolyan venni igyekvőket elgondolkodtassa, hogyan is értsék az Isten e világi kettős kormányzásáról (zwei Regiment Lehre) tanultakat. Moralizálni sem kedvem, sem időm nincs. Ezt meghagyom pápista barátainak. Itt vagyunk tengernyi baj és feladat kellős közepén. A templomot már fölépítettük, itt az idő, hogy a nagyobb közösség gondját felnőtthöz méltóan magunkra vegyük. Más közélet méltó hozzánk. Személyes és kollektív sorsunkat az 500 és az 50 éve történtek határozzák meg. Meg az, amit Pál apostol így írt egykor a galatáknak: „Mert Krisztus Jézusban nem számít sem a körülméletlenség, sem a körülméletlenség, csak a szeretet által munkálkodó hit” (Gal 5,6). Világiasan szólva e szóterológiai kijelentés itt és most azt jelenti, hogy tökéletesen érdektelen, ki milyen ideológiát vall, lelke rajta, ha jobb, ha bal. Csak az számít, munkálkodik-e a másikban a hit a szeretet által. Csak ez számít. Meg az, hogy bennem vajon ez a hit munkálkodik-e.

Donáth László

ORBÁN OTTÓ

Ősz

Elmúltak az árva lagzik.
Csillagok könnye patakszik.
Az ég tar mezején át
fellegek hordják a szénát.
Kereng a kóró, szélbe fut el a beszéd.
Leplét vállára kanyarítja
dallammá karcsúsodva a nyírfa
s fekete füvekre ejti ezüstös kezét.

Csikorgó hideg csupasz venyigét ráz.
Kihalt vas-kripta a gépház.
Tavas virága, nyár gabonája hol van?
Disznó hempereg rőfögve az ólban.
Kereng a kóró – holnap már havazik...
A sutban, mint a rönkök, eldőlt legények.
Gépzene és forintos regények
kóvályognak tavaszig.

Rétek, mezők betegre fakultak.
Virágok, illatok sorra kimúltak.
A fagyok az égen szállva húznak.
A földek dideregve alusznak.
Kereng a kóró – vékonyan riszálja magát.
Fal mellől eldőlnék a létrák.
Vonító felhők állnak négykézláb,
lesik az éjszakát.

1956

Az aradi tizenhármak

Az aradi vértanúkat legtöbbször ilyen összefoglaló megnevezéssel mint kollektívumot, zárt csoportot emlegetjük, ritkán soroljuk fel őket egyenként. Ebből is látszik, hogy nem veszünk tudomást arról, mennyire különbözőek voltak, milyen eltérő út vezette őket Aradra. Nevükből is kitetszik más-más nemzetiségük, anyanyelvük. Voltak közöttük arisztokraták és alacsony származásúak, királypártiak és republikánusok, jó és ügyetlen parancsnokok, rettenthetetlen katonák és határozatlan, önállótlan csapattisztek. Nem is voltak mind tábornokok, hisz Lázár Vilmos csak ezredességig vitte, Schweidel József pedig azzal lóg ki a sorból, hogy szinte soha nem vett részt csatában – a jó ég tudja, miként kerültek ők ketten a tizenhármak közé. Származási és nézetkülönbségeiket azonban az aradi vesztőhely kiegyenlítette. Lehetek életükben egymás riválisai vagy politikai ellenfelei, az egyformán elszenvedett sors közös nevezőre hozta őket.

Ne gondoljuk, hogy mind olyan lelkesen álltak a szabadságharc zászlaja alá, ahogy azt Petőfi *Vén zászlótartójából* vagy Arany *Nemzetőr dalából* feltételezhetnénk. Persze ilyenek is voltak közöttük, de Poeltenberg Ernő például teljesen akarata ellenére keveredett a honvédség kötelékébe, s csak becsület- és köteleességérzete tartotta a császáriak ellen harcoló csapatok élén. A későbbi vértanúk többsége a rác felkelés leverésére vonult be, s a délvidéki táborban csak akkor értesült Pest és Bécs szakításáról, amikor már késő volt azon töprengeni, hogy a császár személyére vagy öfelsége magyar kormányára tett esküje előbbre való. Ez egyébként mind egyiküknek komoly lelkiismereti kérdést jelentett, végül mégis a magyar szabadság ügyének váltak mártírjaivá.

Hadd emeljem ki most kettejüket, Dessewffy Arisztidet és Leiningen Károlyt, a két evangélikust. Mindketten megállták helyüket a harctéren, és tetteik indítéka is nagyon nemes és őszinte volt. Görgey is, aki emlékirataiban általában igen kritikus tábornoktársaival szemben, s kíméletlenül szemükre veti elkövetett hibáikat, tévedéseiket, Dessewffyról és Leiningenről mindig dicsőítőleg nyilatkozik.

Dessewffy a Sáros megyei nemzetőrségnél kezdte szolgálatát, de az általános tiszthiány őt is a rendes hadseregbe juttatta. Klapka mellett hadakozott, végigküzdötte a tavaszi hadjáratot, 49 nyarán lett tábornok és önálló parancsnok. Júliusban megnősült, felesége Pesten maradt. Az augusztusi összeomlás után a végsőkig kitartott, társai visszavonulását fedezte, de nem is menekült Kossuth,

Bem, Perczel és Guyon példáját követve Törökországba, mert nem akart végleg elszakadni hitvesétől, reménykedett az amnesztiában.

Leiningen, a német birodalmi gróf osztrák katonaként került Pozsonyba, ahol magyar lányt vett feleségül. A szerb lázadás hírére önként jelentkezett, Damjanich mellett szolgált mint a honvédség egyik legtehetségesebb tisztje, akárcsak Dessewffy, ő is a tavaszi hadjáratban kitűnve lett tábornok és önálló parancsnok – 30 évesen.

Dessewffy úgy nyilatkozott a hadbíróság előtt, hogy az események sodorták magukkal: ez fokozottan igaz volt Leiningenre. Magyarul nem tudott, a politika nem érdekelte. Míg délen a rácok kegyetlenkedéseinek igyekezett gátat szabni, Windischgrätz már megszállta Pestet. Hogy mi tartotta ezután a magyar oldalon? Egyrészt rajongott Damjanichért és Görgeyért, másrészt el akart jutni a feleségéhez Pozsonyba. Ez akkor csak úgy volt lehetséges, hogy a magyar csapatokkal vonul be oda. Így verte ki tehát az osztrákokat szinte az egész országból merő barátságtól és házastársi hűségtől hajtva – csak éppen Pozsonyba nem jutott el soha. Az orosz betörés után ő is arra voksolt, hogy a tisztséggel vállalható kisebbik rossz az oroszok előtti fegyverletétel, az emigráció gondolatával egy percig sem foglalkozott. Világos után tábornoktársaival együtt kiszolgáltatták Haynaunak. A hadbíróság előtt nem mentegette magát, hanem hitet tett a magyar alkotmány mellett. Még az ellenséges orosz tisztek is csak a legnagyobb elismerés hangján nyilatkoztak róla.

Csepregi Zoltán

ORBÁN OTTÓ

Nemzeti dal

Kossuth Lajos, Magyarország kormányzó elnöke a mai napon magához kérte Windisch-Grätz urat, az osztrák Császárság magyarországi nagykövetét, és tudomására hozta, hogy a Habsburg-Lotharingiai ház sokszoros hitszegése valamint lázadást szító, makacs és elvetemült ármánykodása okán Magyarország a nép fölsége által ezenel szabad, önálló és független európai statusnak, nevezett ház pedig trónvesztettnek nyilvánítatik. Windisch-Grätz úr Magyarország kormányzó elnökének fenti közlését széles mosollyal fogadta, szerencsekívánatát fejezte ki, és azon reményének adott hangot, hogy az Európai Közösség Ivan Fjodorovics Paskievics herceg és tábornagy kiváló szervező munkájának köszönhetően már a legközelebbi jövőben százezer turistát küldhet Magyarországra, jó példáját adva ezzel a gazdasági fejlődés eltérő fokán álló népek közti együttműködésnek, mely korunk embere előtt az érdekek kölcsönös figyelembe vételén alapuló új világrend beláthatatlan távlatait nyitja meg. Tekintettel például a magyarországi turizmus közismert nehézségeire az Európai Közösség a turisták elhelyezését szovjet gyártmányú tankokban gondolja kívánatosnak és célszerűnek; így nem lehet gond az ország szétlövése. A Magyarország kormányzó elnökének kezdeményezésére létrejött és baráti légkörben lezajlott találkozó záró aktusaként a tárgyaló felek a magyar szabadságra és a nemzetközi szolidaritásnak már eddig is oly sok próbátételt fényesen kiállt eszméjére ürítették poharaikat. A távirati iroda jelentése végül megerősíti, hogy a kormány a helyén van, jel nélküli tömegsírban, összedrótozott kézzel és lábbal, arccal lefelé fordítva, két méterrel a föld alatt.

1996

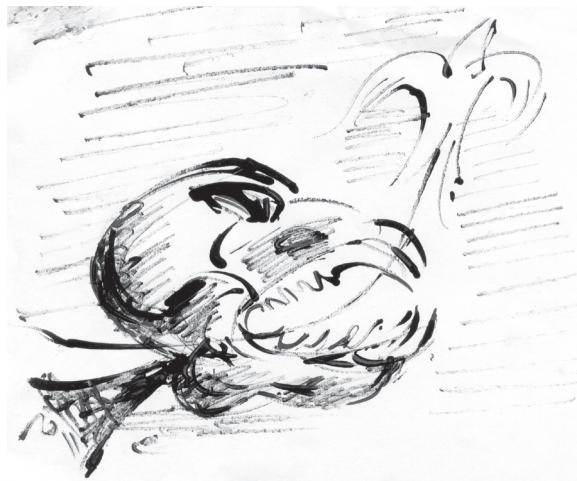
Az igazság ünnepe

Nemzeti ünnepeink között nem érdemes fontossági sorrendet megállapítani, mert mindenkinek az egyikhez vagy a másikhoz fűződnek személyes élményei, és nem egyformán mindhez. Nekem október 23-ához. De ha van ünnepeinkben valami közös, az éppen az örömet lezáró tragikum. Elbukott forradalmak, Európához igazodásunk füstbe ment reményei, katasztrófába torokló népünnepély. A himnuszunkban megénekelte balsorson azonban mindig átüt valami érthetetlen bizakodás: hátha ezután másképpen lesz. „Az nem lehet, hogy annyi szív hiába ontá vért...”

Kevés, ha egy írástudó csak a helyesírást tudja, és nem mindig a helyeset is írja. Egy hamis jelzavaktól lármás korban különösen fontos földéznit azt, ami nemzeti ünnepeinket valóban mindenki ünnepévé tette és teheti a jövőben is. Akik '56 októberét és novemberét valamilyen szinten megélték, egyetértenek abban, hogy az igazság, az erkölcsi újjászületés megrázó pillanatait élhették át a 12 nap során. 14. évemben jártam, amikor az események gyerekből hirtelen felnőtté ébresztettek.

Nyáron még a csillebérci központi üttörőtáborban töltöttem két kellemetlen hetet. Iskolám jutalomnak szánta, de ma sem szívesen emlékezem vissza a reggeli zászlófő-, majd az esti zászlólevonások közötti szakköri munkával, versenyekkel töltött napokra. Szeptemberben viszont finoman változni kezdett az iskola légköre. Kedvelt történelemtanárnokunk a személyi kultusz abszurditásairól elmélkedve célzott Sztálin gyarlóságaira, aki pedig hivatalosan még félistennek számított. A vonalásabb, tájékozatlanabb fiúk hüledeztek, mi, többiek, elégedetten kuncogtunk. Az egyik szünetben már az egész osztály harsányan parodizálta a pártkongresszusok rituáléját. Örömtől fuldokolva vertük a padot: Éljen Rákosi! Éljen a párt! Magyartanárnónk ijedten benézett az ajtón, megpróbált lecsillapítani bennünket, sikertelenül, majd mosolyogva kiment. Ekkor éreztük először, hogy a hazugság összeomlóban van, és nincs mitől félnünk.

Október 6-án, bár közvetlenül nem vettünk részt Rajkék újratemetésén, a filmhíradóból mindnyájan láthattuk, hogy a hiteltelen párt önmagát marcangolja. A kamera hosszasan időzött Nagy Imre tiszteletet ébresztő alakján. 23-a kellemes, nyári napnak indult, de a tanáriban izgatottan tárgyaltak valamiről. Hamarosan mi is megtudtuk, hogy egyetemisták tüntetnek a belvárosban, és egyre többen csatlakoznak hozzájuk. Korábban nem nagyon fogtuk föl a Petőfi-köri vagy az írószövetségi viták tétjét, de otthon állandóan a rádió ellentmondásos híreiből tájékozódunk, majd az újságok rendkívüli

kiadásából összeállt a kép: forradalom tört ki Budapesten, megbukott a kommunista rendszer.

A tömeges eufóriát sokan próbálták leírni, sikertelenül. Csak aki közvetlenül átérezte a hazudozás, megjátszás, gyanakvás és félelem szertefoszlásának az örömét, az tudja, mit jelent a szabadság. És az egyenlőség. Mert egy-két fegyveres incidenstől eltekintve nem volt számonkérés. Prominens párttagok bujkáltak, főleg önmaguk előtt, de ki törődött akkor velük, amikor egy nép forrhatott össze nemzetté? Talán csak sajnálatot éreztünk azok iránt, akiknek ez a közös élmény nem adatott meg. Így a francia forradalom harmadik jelszava is valóság lett, a testvériség. Idegenek ölelkeztek össze az utcán, adták egymásnak a híreket, egyetlen érző organizmussá vált az ország, minden sürgősre azonnali, gyakran zseniális megoldás született.

Demokrácia volt ez a javából. Nem kellett felülről irányítani, mert mindenki tudta vagy kereste a dolgát. A munkahelyeken munkástanácsok alakultak, a rendet a nemzetőrség tartotta fenn, a faluról pedig spontán módon megindultak az élelmiszer szállítások. A pékek dolgoztak, még Nyugatról is ellátták az üzleteket konzervekkel, az élet kisebb zökkenőkkel és türelmes sorbanállásokkal, bizakodással folytatódott. A kamrák dugig teltek mindenféle, cserekereskedelemhez is hasznosítható áruval.

Egyoldalúnak tartom a harcokról és a szétlőtt fővárosról készült látványos képeket. A közeli kórházban én is láttam a behozott sebesülteket, de nagyobb hatással volt rám a fiatalok lelkesedése és a munkások elszántsága, egy új Magyarország fölépítésének az ígérete és reménye. Világtörténelmet éreztünk formálódni a bukott rendszer romjain. Nem törődünk a nagypolitikai „realitásokkal”, mert láttuk a hazugságokra és terrorra épített hatalom gyöngeségét. Kiderült, hogy mindenki torkig van a hamis frázisokkal, és tiszta levegőt akartunk szívni minden áron. Megismertük az igazságot, és az igazság szabadított föl minket (Jn 8,32). Ennek teológiai jelentőségét csak később értettem meg.

P. Gábor Mózes

BAKA ISTVÁN
Fegyverletétel

Azt hittük, sorsunk szálait
jövendővé szövö e kor.
Megszóttak szőnyeggé, mire
a hódító tipor.

Harcolni? Itt, ahol a domb
s a rétek kendőjén a dér
a győzteseknek felkínált
só és kenyér?

Gyászunk sötétlik, mint a vérben
megalvadt rög feketesége.
Szétporladunk vagy eljutunk a
zsarnok szívébe?

Mint sziklák közt a tűz, lapuljon
fogaink mögé a nyelvünk!
Égessen, mit kimondani
nem lehet, legalább mibennünk!

1975

Az emlékezés kötelezettsége

Arra kért a szerkesztő, írjak az én ötvenhatomról. A kérésnek alább eleget tettem, s íme, könnyen megállapítható: olyan, mint a többi, vagy: egy a sok közül. S ez így van jól. Mert a történelem valamennyiünk közös tulajdona. Az élőknek persze, míg jelen vannak, kötelességük az emlékezés.

Viszont most újra kell gondolni mindent. Volt ugyanis közben egy szeptember 18-a. Meg azóta is sok minden. Leginkább a felszínen fecsegő politikusok. Az „új nemzedék”. Akik '56 után születtek. Szavaiktól megkeserednek az emlékek, akcióiktól belopakodik a szívekbe a szorongás. Megint csak eszünkbe jut – Karinthyval szólva –: semmi sincs egészen úgy. És mégis: övék is a múlt. Ha másként képzelik is a történelem tulajdonjogát.

*

B. őrnagy és csoportja 1959. január 29-én délután 5 óra tájban jelent meg édesanyám lakásán. Tudták, valamikor hazalátogatok, s bár nem marasztalta őket senki, helyet foglaltak, közölték, megvárnak. A telefon használatát megtiltották, mint ahogy azt is, hogy engem bármi módon is értesítsenek otlétükről. Így amikor hazaszóltam, csak anyám hangereje, hangsúlya, mondatfűzése nyomán értesülhettem a helyzetről, s dönthettem, elég volt a félillegitimitásból, a fárasztó csiki-csukiból. Több mint kétvényi késéssel számomra is véget ért a forradalom. A huszónhét hónapnyi ráadás során tettem, amit lehetett, segítettem, ahol tudtam. Papírokat, munkát, búvóhelyet szereztünk a börtönnel, halálos ítélettel fenyegetetteknek. És akár hiszik, akár nem, örültem a konszolidáció első jeleinek, biztosra vettem: az áldozat nem volt hiábavaló.

Hazafelé tartva a csendes késő esti, alig világított zuglói utcán, láttam a távolabb várakozó, lesötétített autókat, s nem lepott meg anyám első mondata sem, a „rád várnak Tiborkám”. Szegényke végre túl volt ezzel a feszültség, a szorongás nehéz idején.

A többórás házkutatás után végre megérkeztünk a hírhedt Gyorskocsi utcába. Éjfél körül felvezettek első kihallgatásomra. Csak annyit kellett fejben tartanom: én vagyok a 123/1-es.

Sokat köszönhetek az 50-es években milliószámra közreadott romantikus partizánellenállótörténeteknek. Leginkább azt tanultam meg, hogy az ember nem árulja el a barátait, csak önmagát terhelő tényekről tesz vallomást, miközben persze igyekszik működtetni önvédelmi reflexeit. Megfo-

gadtam, szófukar leszek, félelmeimet, szorongásaimat titkolom. Legalábbis az első verésig.

*

B. őrnaggyal szerencsém volt. Személyében kellemesen buta ember lett a partnerem. Magasan indított: „Mi magát akár fel is akaszthatjuk!” – kezdte. Ez így nem volt túl riasztó, különösen, hogy nagyon fáradt voltam, s csak aludni vágytam. Aztán – nyilván teológus múltam ismeretében – néhány hihetetlenül gusztustalan pornográf jegyzetet olvasott fel, mondván, hogy ezek a nálunk tartott házkutatás gazdag hozadékai. Megkértem, spóroljuk meg a puhításra szánt időt, ígérem, ha olyasmit mutat, amit valóban én írtam, nem tagadom le.

Ekkor még nem sejtettem, hogy az emberi hiúságnál alig van nevelésesebb tulajdonság. B. őrnagy ugyanis elővarázsolta a Magyar Honvéd számomra emlékezetes oldalának fénymásolatát, rajta pirossal bekeretezve nevezetes „ávós cikkemet”. A szerzőséget azonnal vállaltam.

„No – így az őrnagy –, ezt olvassa fel szép hangosan”. Mielőtt nekifoghattam volna, a szomszédos szobából beszólította kollégáit. „A legilletékesebbek hallgatják most meg a felolvasását. Mi valamennyien avósok voltunk”.

Gombóccal a torkomban, akadozva kezdtem. S mit tesz a hiúság! A második bekezdéstől már hangsúlyoztam, hogy ne mondjam, pátosszal színezett, jobb íráshoz méltó előadói készséggel tettem közkinccsé művemet.

Hát számomra így kezdődött a megtorlás több mint két esztendeje. Amiért csak hálás lehetek B. őrnagynak, vagy ha jobban tetszik a Kádár-rendszernek.

Nézzék el nekem, hogy most nem osztom meg Önökkel a szórakoztató történeteket, a börtönfolk-lór megannyi ironikus és tragikus emlékét. Legyen elég annyi, hogy szerencsémre csak véletlenül futottam össze a különböző büntetőintézményekben ötvenhatosokkal. Jó sorsom így megóvott a köldök-néző filozofálgatástól, az önsajnálattól. Máig sem tudom, ki fedezte fel bennem a pedagógust, aminek köszönhetően szépszámú cigány gyereket, vagy inkább cigány felnőttest (a rasszisták itt bűnözőt írnának) taníthattam meg a betűvetés mesterségére, tőlük pedig én tanulhattam meg értékelni és becsülni az élet egyszerűbb ajándékait.

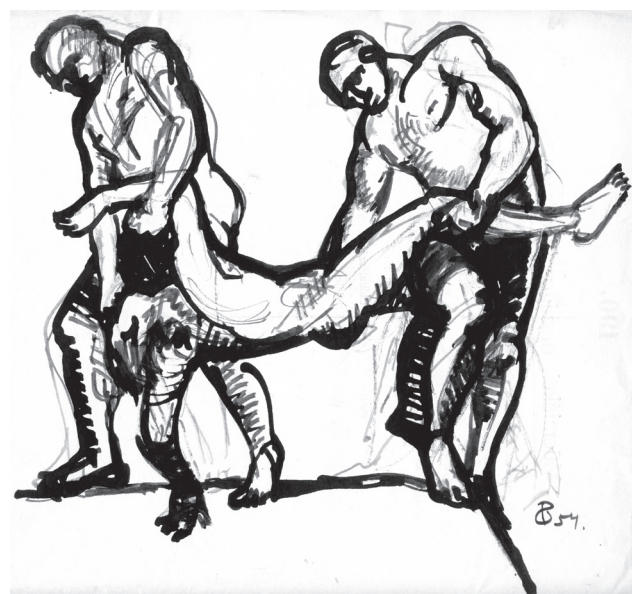
Ami ennél is fontosabb: ekkortájt tanultam meg félelem nélkül élni, s döntöttem el, ha egyszer szabadulok, megkísérlem a magam törvényei szerint irányítani a sorsomat.

Persze azt sem felejtettem el, amit '56 októberének utolsó és novemberének első napjaiban tanultam. Amikor megízlelhettem a sajtószabadság semmihez sem fogható ízét, s elhatároztam, hogy

itt, ebben az országban akarok élni. Akár másodrendű állampolgárként is. S lám a „teljesjogúságig” is eljuthattam.

Végül is elégedett lehetek. Ha kicsit szomorkás-sá tesz is, mikor elnézem az ötvenhatosokat, amint számlával a kezükben szaladgálnak (ez persze eufemizmus, hisz inkább botorkálásról lehet csak szó), és benyújtanák valakinek, aki kész kifizetni. Őket látva igazat kell adnom azoknak, akik úgy vélik, akkor lesz igazi ünnep október 23-ából, amikor az utolsó szemtanú is eltávozik az élők sorából. Akkor talán majd elfoglalja a gyűlölet, a haszonleső indulat helyét a méltó emlékezés. Az emberségnek kijáró csendes tiszteletadás.

Frenkl Thurzó Tibor

TAMÁS FERENC

Epitáfium

Holtában meg nem mosdatták.

Halotti ingbe nem öltöztették.

Szemét se fogta le senki,
nyaka is úgy maradt, kicsavartan.

Egyetlen dologról gondoskodtak.

Mielőtt befordították testét
a kapkodva megásott gödörbe,
új nevet írtak az anyakönyvbe.

A férfi, a kivérzett ország
jog szerint első embere
Borbíró Piroska néven
zuhant arccal az agyagos földbe.

Kolozsvári emlékek, töredékek, zárójelek 1956 őszéről

Keleten akkor csönd volt, mi ott Kolozsváron féltünk és szurkoltunk. Szorítottunk, és szorítottak.

*

Egy hónappal a magyar forradalom kitörése előtt Gheorghiu-Dej leküldte Kolozsvárra erőskezű emberét, a román párt KB-titkárát, a magyarul is beszélő történész Miron Constantinescut, nyilván azaz, hogy rázzon gatyába minket. Kétnapos gyűlésre hívtak össze a nem tudni milyen ismérvek szerint válogatott, talán mintegy harminc, tán negyven magyar író, irodalmárt, egyetemi tanárt. Évek óta, de hát főleg 1990 óta magyarázom, hogy annak a két napnak a jegyzőkönyvét ki kell adni, abból világosan kiderül, mit akart igazából a kolozsvári magyar értelmiség 1956 szeptemberének végén. Nem kétséges, nagy nehezen eljutott hozzánk a Petőfi Kör forró, tömeges vitáinak heve, dugdosva az Irodalmi Újság, továbbadtuk a híreket, gondolatokat, érzelmeket román barátoknak, mindebből (rádión is) sok minden elhatolt sokakhoz, román diákokhoz, politikusokhoz is. Az ötvenhatos közérzet erős volt. Igaz, a tartományi pártbizottság üléstermében azon a találkozón ott ült a vaskalapos, harcos dogmatikus is (akinek a Bolyai Tudományegyetem legfontosabb személyiségei ellen tett följelentéseit később megszereztem fénymásolatban), de ott volt Csehi Gyula, Nagy István, Nagy Olga, Szabédi László, Asztalos István meg néhány korombeli fiatal is. Huszonhat éves voltam.

Örömmel hallom, a kolozsvári Krónika mostanság már két ízben közölt részletet a jegyzőkönyvből, mindenekelőtt Szabédi László felszólalásának talán eredeti szövegét, amely a jegyzőkönyvhöz csatolva megmaradt. Híreim szerint megjelenik könyv alakban talán az egész, két napos ülés jegyzőkönyve. Jelentősége óriási lehet.

*

Szabédi László 1959. április 18-án a vonat elé „vetette magát” – főleg tiltakozásul a Bolyai Egyetem beolvasztása ellen a helyi román egyetembe. Idézőjelbe tettem két szót – igen, úgy tudom, Szamosfalva és Dezmér között levetette a kabátját, pedánsan a töltés oldalára helyezte, levette a cipőjét is, s szépen egymás mellé téve ugyanott helyezte el – ahogy

otthon, a dívány elé, amikor ledőlt. A Székely Lászlónak született költő *A szabédi nagyréten* című versében évtizedekkel korábban megírta, hogy miként ezeken a forró síneken tanult meg járni, ezeken leli halálát is. Édesapja vasúti tisztviselő volt.

Szász János első feleségével, az orvosnő Ágnessel érkeztünk a Deák Ferenc utca felől a Főtérre – azt a házat ott Bem apó házának neveztük, mert hogy állítólag ott szállt meg a negyvennyolcas lengyel hadvezér – s igyekeztünk a Szentegyház utca felé (akkor Str. 6 Martie, ma Iuliu Maniu), ott volt, 3. szám alatt az Utunk szerkesztősége, de a 2. szám előtt, a Főtér sarkán ott volt a légiforgalmi társaság jegyirodája is akkor. Ági észrevette, hogy ott áll valakivel a járda szélén Szabédi, megszorította a karom: „Ebbe az emberbe nagyon belé tudnék szeretni” – mondta reá valló temperamentumosan. Sose felejttem el gyors, akkor talán mókásnak vélt, utólag bennem nagyot dobbanó replikámat: „Ki tudja, talán éppen ez tenne jót neki...!” – vagy valami ilyesmit. Aztán megálltunk beszélgetni.

Kiderült, hogy Szabédi az apósát, a költő Tompa Lászlót várja. Rám kérdezett: „Nem látogatna meg holnap?” „Örömmel, bármikor, de holnap nehezen, lapzárta van...” – válaszoltam lényegében. Az „örömmel bármikor”-ra nem reagált.

Szombaton már egész Erdélyben elterjedt: Szabédi megölte magát.

E sorok szerzője nem történész, adatait nem ellenőrizte, ez az írás csupán emlékrájának része

Tehát ezért hívott „másnapra”, s ezért nem reagált a „bármikor örömmel” ajánlkozásra. Meg az is hírlett, hogy apósát is azért hívta meg, hogy elbúcsúzzon tőle, és utólag sokan döbbsentek rá: elbúcsúzott tőlük.

Kitűnő költő, prózaíró, műfordító volt, érdekes, a magyar nyelvészeti iskola finnugor szemléletétől eltérő nézeteket valló nyelvész. Tanulmányai egy részét Franciaországban végezte. Egyetemista koromban a kolozsvári Bolyai Egyetemen Szabédi László volt a világirodalom-professzorunk.

Már a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó főszerkesztője voltam, amikor 1967 végén kiadtuk szép-prózai írásait, majd Kép és forma címmel tanulmányait 1969-ben. Legszebb verseinek gyűjteménye s annyit vitatott, *A magyar nyelv őstörténete* című műve csak később, a Kriterionnál jelent meg 1972-ben, illetve 1974-ben, majd Kántor Lajos bevezetőjével 1980-ban válogatott művei láttak napvilágot.

A kolozsvári Krónika a napokban közreadta Szabédi László felszólalását ama Miron Constantinescu vezette ülésen. A beszéd eredeti kéziratát a jegyzőkönyvhöz csatoltan találták meg.

*

Térjünk azonban vissza 1956 elejére. Szabédi kísérté fel az Utunk szerkesztőségébe Illyés Gyulát és Flórát, ő mutatott be nekik, érdememen felüli szavakkal. Amiben talán az is szerepet játszott, hogy az Utunknál lezajlott interregnumban én adtam le a jelentős román esztétával, G. Calinescuval vitázó cikkét (*Egy emberben két ember*), amire ádáz hajsza indult ellene. Hiába kerestem fel a művelődési miniszterasszonyt, Constanta Craciunt, és az Írószövetség elnökét, Mihai Beniucot, a magyarul

jól tudó költőt és pszichológust, a Szabédi ellen indított kampányt nem voltam képes eltorlaszolni.

*

Egy zárójelnyire Constanta Craciunnál meg kell állnom. Vince János (Ioan Vinte) felesége volt. Vincze Gheorghiu-Dej budapesti nagykövete volt, úgy hírlík, a Rajk-pert követően jelen volt Rákosi és Gheorghiu-Dej titkos, a romániai Bihar megye egyik fürdőhelyén lezajlott találkozóján, melyen megbeszéltek a Rajk-ügy állítólagos romániai szálainak felgöngyölítését. E feltételezésre az is ürügyet adhatott, hogy a Rajk család székelyudvarhelyi volt, és Rajk a negyvenes évek végén hivatalos látogatást tett Romániában. Amikor Rajk László rettentő sorsa beteljesedett Budapesten, még a látogatása idejére Bukarestben kijelölt tolmácsát, az Ifjúmunkás főszerkesztőjét, Sebestyén György építésmérnököt is évekre letartóztatták.

Megjegyzem, a székelyudvarhelyi lap főszerkesztője a költő Tompa László, Szabédi feleségének, Margitnak az apja volt. Ebben a székelyudvarhelyi lapban – amelynek gyűjteményét a legnagyobb, talán előbb Groza, majd Tamási Áron nevét viselő középiskola könyvtárában találtam meg – olvastam Rajk édesapjának, a szász származású Reich cipésmesternek a folytatásos írását az udvarhelyi céhek történetéről.

A félromán Vincze János, miután nagyköveti tisztsége Budapesten véget ért, Románia belügyminiszter-helyettese, majd a Pártkollégium alelnöke lett. A belügyminiszter-helyettesi tisztség igen jelentős volt, egyik elődje ebben a székben az az ukrán származású Pánytúsa volt, aki Gheorghiu-Dej parancsára vasdoronggal agyonverte a főtitkár

egyik elődjét, a csángómagyar Fóris Istvánt, a Romániai Kommunisták Pártja volt elsőtitkárát. Pánytúsa jutalma is a belügyminiszter-helyettesi szék lett (Pintilie néven). Jóval később Vincze-Vințe Ceausescu teljes bizalmát is elnyerte: N. C.-nak a románai magyar személyiségekkel való 1968-as híres találkozója után megalakult a jobbára politikai Potemkin-falunak szánt Magyartanács (a „Romániai Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa”), annak alelnöke lett. Azon az ülésen jelentette be a párt KB nagytermé-

ben, hogy visszatér magyarságához: Ma intorc la matca – ami, nem egészen szó szerint, azt jelenti: visszatér az eredeti mederbe.

A Tanács szűkebb, huszonegy tagú vezetésének, ún. irodájának Sütő András, Bálint Dénes, KISZ KB-titkár, Domokos Géza, Méliusz József, Szász János, Gálfalvi Zsolt és mások mellett magam is tagja voltam, s állítom, ez a csoport – sóhivatal híre ellenére – bizony gyakran okozott igen kellemetlen perceket a legfelső pártvezetésnek. Heves összecsapás zajlott például a pártvezetés kiküldöttje, Virgil Cazacu KB-titkár és Soare elvtárs, a KB propagandaosztálya oktatásügyért felelős embere, későbbi londoni nagykövet –, valamint a bíró tagjai között az oktatásügyi törvény készül, a nemzeti kisebbségeket sújtó módosításának tárgyában. Meg kell mondanom, hogy felkészülhattünk, ugyanis egyrészt Fazekas János miniszterelnök-helyettes (ha még az volt akkoriban – nem esküszöm meg rá), másrészt Lőrincz László oktatásügyi államtitkár idejében és bizalmasan tájékoztatott néhányunkat. Sütő András ezért a párt vezetéséhez címzett éles levelet olvasott fel, és többen is igen keményen szólaltunk fel. Meglepetésemre még Bányai László is. Állásfoglalásunkat a felső pártvezetés botránysnak tartotta. Később másfél évig nem is engedélyezték a Tanács bírójának összehívását, s a romániai magyar sajtóról írott referátumunkat sokadik átírása után sem engedték megvitatni. A hosszú kényszerszünet után épp aznapra hívtak minket össze, külön figyelmeztetéssel, hogy feltétlenül jelenjünk meg – ekkor a Lancranjan-ügy (egy román író hevesen sovén könyvének megjelenése és propagálása) már tetőzött –, amely napon a Lázár György vezette magyar kormányküldöttség megérkezett Bukarestbe, sőt ezt arra az órára időzítették, amikor a bukaresti magyar követségen rendezett fogadáson kellett volna megjelennünk.

A Magyar Tanács és bírója tevékenységéről a részleteket lásd „maghiar” álnéven, még Ceausescu életében, 1989-ben Bécsben a Galéria Kiadónál megjelent, *Exodus a Vaskapun át* című könyvemben, valamint *A hisztéria szükségállapota* című „kellemetlen kézikönyvemet Romániáról”, mely 1990-ben, a romániai fordulat után jelent meg. Nemrég azonban Vincze Gábor szegedi történész, aki igen sokat foglalkozott a romániai magyarság sorsával, néhány érdekes, bizalmas magyar jelentést mutatott meg. A Lázár György érkezése napján megtartott ülésen elhangzott felszólalásainkról – például a felületes ismerői szerint szürke és óvatos Gálfalvi Zsolt nagyon bátor, szókimondó, polemikus felszólalását meg az enyémet ismertetik, s arról is vannak híreik, hogy Petre Enache (rövidesen öngyilkosságot elkövető) KB-titkár közlése szerint a Tanácsért felelő Gere Mihály (volt KB-titkár, ekkor főosztályvezető, régi barátom és rokonom) meghall-

gatást kért hajdani börtöntársától, Ceausescutól, és kifejezte markáns kifogásait Lancranjan könyvével szemben. Egy másik ilyen bizalmas jelentés ismerteti felszólalásomat egy olyan plenáris tanácsülésen (mintha akkor a német tanács tagjai is jelen lettek volna), amelyen Ceausescu jelenlétében kimondtam: nagyon elhibázottnak tartom azt a fordulatot, amelyet szónokaink rendszeresen használnak, és amely szerint Románia állampolgárai teljes mértékben egyenlők, „tekintet nélkül nemzetiségükre”. Kifejtettem, hogy igazán akkor lennének egyenlők, ha tekintettel lennének nemzetiségünkre. A bizalmas jelentés szerint szavaim feltűnést keltettek. (Ez a gondolat egyébként megtalálható a Kriterionnál 1983 elején megjelent, *Szélmalomjáték* című napló- és publicisztikakötetem 365. oldalán, a „*Tekintettel nemzetiségünkre*” című, 1981-es dátummal szignált írásomban.)

*

Szabédi együttérzését és rokonszenvét azzal vívhattam ki, hogy Illyésék 1956-os látogatásakor ellenem is folyt némi, bár sokkal szelídebb sajtóhajsza, talán az Utolsó imádság a vízhez című versem ürügyén. Cikkek támadtak engem a lapokban, munkáslevelezőket is megszólaltattak ellenem. Nem volt ez olyan nagyon veszélyes, de igen kellemetlen.

*

Illyés Gyula híres, *Hősökről beszélek* című remek „hőskölteményét” Babits 1932-ben nem merte közölni a Nyugatban, s azt tanácsolta Illyésnek, küldje el Gaál Gábornak a Korunkhoz. Amikor 1948-ban a kolozsvári Utunk szerkesztőségébe bekopogtam (egy versemet már közölte az akkor még csak kététen megjelenő folyóirat), Gaál Gábor rámutatott egy stósz „brosurára”: vegyen belőle, ha érdeklí – mondta, szokása szerint magázva. Filozófiatörténeti vizsgán is magázott mindünket: diákjait.

A „brosúra”: Illyés verse volt. A füzet sárgás borítólapján csak Illyés monogramja volt olvasható fekete betűkkel (tehát Illyés még Babitsnál is óvatosabb volt), verzálból – csupa nagybetűből tehát – s pirossal a költemény címe állt: HŐSÖKRŐL BESZÉLEK – lent: A KORUNK KIADÁSA CLUJ – KOLOZSVÁR 1933. A kolofonban: „Ezt a könyvet 1000 példányban a Fraternitas Könyv- és Lapkiadó R.T. nyomta 1933 februárjában Kolozsvárott. A rendes kiadáson kívül (sic) még megjelent 100 számozott bibliofil példány is, famentes papíron.” Az utolsó, belső páros oldalon: „Fizessen elő a KORUNK-ra. Mutatványszámot ingyen küld a Korunk kiadóhivatala Cluj-Kolozsvár, Calea Marechal Foch 13 (volt Kossuth Lajos utca)”.

Ezt kissé meglepetten dedikálta nekem „barát-sággal” Illyés Gyula – a dátumot nagyvonalúan csak így jelezte: 1956. I.

A híres költemény elejéről idézek néhány sort – nem ellenőriztem, hogy végleges változatában is így hangzott-e, például a negyedik sor...

Egyetlen tolvaj-társaság
volt a puszta, hol nevelődtem.
Ujjak nyúltak az uraság
java felé képzeletemben.
Ujjakat, görbült markokat
vélek látni a mult sötét
éjjében, matatásukat
hallom s a csöszök füttyjelét,
majd dobogó menekülést.

Szegény szegények, kényszerült,
ártatlan, kedves tolvajok,
nem rója néktek föl a bűnt
ha dalt kezd róla fiatalok,
ha a mult vastag éjjelében
futó sorai fölfedik,
mint tolvaj-mécs cikázó fénye
arcotok rebbenéseit....

*

Miron Constantinescu azon a bizonyos 1956. szeptemberi ülésen félbe akarta szakítani Szabédit a felszólalásában. Nagyon meglepődött, amikor néhányan – s végül mindannyian – felháborodottan tiltakoztunk beavatkozása ellen. Volt még néhány hasonló kísérlete, de aztán felhagyott ezekkel.

A felszólalók többek között protestáltak magyar lapok tervezett megszüntetése, magyar utcanevek mind sűrűbb megváltoztatása, a kolozsvári Agrártudományi Intézet magyar tagozatának megszüntetése ellen, értetlenségüket fejezték ki, amiért évek óta hiába kérik-követelik az 1940-ben betiltott Korunk újra-megjelentetését, egy gyermeklap kiadását – de szót ejtettek a rendőrség (milícia) és a securitate durvaságáról, a sajtó pártirányításának minőségrontó, igazságcsorbító túlzásairól, arról, hogy a vezető pártaktivisták különleges ellátottságuk miatt egyre kevésbé ismerik az emberek gondjait, életét; vagyis, noha igen élesen vetettek fel kimondottan nemzetiségi, kisebbségi kérdéseket, nem hallgattak azokról a jelenségekről sem, amelyek a román többség sorsát is megfekszik.

Miron Constantinescu egyre ritkábban és egyre visszafogottabban polemizált.

Amikor másnap reggel otthonról nekivágtunk, gyalogosan, a Főtérig vezető útnak (én Márki Zoltánnal egy szobában laktam a Rákóczi úton, együtt mentünk a tartományi pártbizottság székházába, a Mátyás-szoborral szemközti, ma újra banképü-

letbe), döbbsen állapítottuk meg, hogy egyetlen éjszaka alatt is pozitív változások történtek – újra látható volt például néhány kétnyelvű cégtábla –, hitetlenkedve néztünk egymásra. Még kevésbé hittünk a fülünknek, amikor Miron Constantinescu a második nap „megbeszélését” azzal nyitotta meg, hogy mulasztás terheli, tegnap reggel azzal kellett volna kezdenie, hogy a párt vezetése néhány döntését ismertesse – hát megteszi most:

– mégsem szűnik meg a magyar ifjúsági lap, az Ifjúnunkás;

– mégsem szűnik meg a szakszervezetek országos tanácsának magyar nyelvű hetilapja;

– mégsem szűnik meg a kolozsvári Agrártudományi Intézet magyar tagozata,

– engedélyezték a Korunk megjelentetését;

– engedélyezték a gyereklap kiadását (ebből lett a Napsugár, főszerkesztője Asztalos István lett, ennél a lapnál dolgozott aztán Fodor Sándor, Lászlóffy Aladár, Bálint Tibor, Kányádi Sándor is...)

És volt még néhány boldogító tétel.

Szédítő élmény volt, utána napokig szégyelltük magunkat: azt hittük, gyermeketegen, csak rajtunk múlott, hogy ezekre az intézkedésekre még nem került sor, íme, elég volt bátran kimondani mindazt, amit kimondtunk, és annyi minden megoldódott. Boldogok voltunk. És egyik-másik vakmerőségünk szellemi, erkölcsi forrását földrajzilag is megnevezhettük volna.

Egy hónap múlva következett be október 23-a.

Olvassák el az életének két és fél év múlva, 1958. április 18-án véget vető Szabédi László felszólalását, amely 1956. szeptember 29-én hangzott el. Ekkor ő is, mi is azt hittük, azt reméltük: van értelme a nyíltabb beszédnek.

SZABÉDI LÁSZLÓ BESZÉDE

Kolozsvár, 1956. szeptember 29.

„Eltársak! Van Az ember tragédiájában egy mély értelmű jelenet. Lucifer abban a hiszemben, hogy egy gyöngye, szerény fiú fog megjelenni, megidézi a föld szellemét. Az meg is jelenik iszonyú mennydörgés, felcsapó lángok, fekete felhők közepette. A riadtan hátralépő Lucifer csodálkozva kérdi tőle: »Ki vagy te rém – nem téged hívtalak, A föld nemtője gyöngye és szelid.« Mire a föld szelleme így válaszol: »Mit gyöngyeül látál az égi karban, Az önkörében végtelen, erős.«

Nos, önkörében, saját szükségletei oldaláról szeretném szemügyre venni az erdélyi magyar lakosság nemzeti kultúrája és hagyományai fejlődésének néhány kérdését, nevezetesen a magyar nyelv használata és a magyar kulturális szervezet kérdését. Ne csodálkozzanak, ha az így [kapott] kép különbözni fog az égi kar oldaláról kívülről látott képtől.

I. Ami a nyelv kérdését illeti:

»A Groza-kormány demokratikus politikája következtében a magyarság teljes jogot nyert arra, hogy használhassa anyanyelvét az iskolákban, az államigazgatásban és a bíróság előtt« – írja Gheorghiu-Dej elvtárs 1946-ban.

A jog gyakorlásában azonban az erdélyi magyart korlátozza az, hogy sok, a legkülönfélébb állami szervekben dolgozó román úgy véli, hogy neki is joga van a maga anyanyelvének használatára. Hiába szólok hozzá magyarul, nem mondja ugyan, hogy »vorbíti numai romaneste«, de románul válaszolja: »nu stiu ungeste«. Márpedig világos, hogy az anyanyelvem használatához való jog az anyanyelvemen kapott válaszhoz való jogot jelenti. Világos, hogy ami nekem jogom, az valakinek irántam való kötelessége. Törvényre van tehát szükség, mely előírja, hogy például Kolozsvárt, de másutt is, ahol szükséges – olyan munkahelyekre, amelyeken a dolgozó feladata a felekkel való érintkezés, csupán románul és magyarul is tudó személyeket lehet ki-nevezni. Ebből persze logikusan következik, hogy az államnak kötelessége módot adni arra, hogy a román anyanyelvű gyermekek megtanulhassák a magyar nyelvet, ennek pedig egyetlen módja a magyar nyelv bevezetése bizonyos román előadási nyelvű iskolákban. Lehetetlen dolog a testvéri együttélés megkívánta minden erőfeszítést az egyik félre hárítani. Lehetetlen a két hivatalos nyelv demokratikus elve helyett a két anyanyelv magyarokat sújtó, hazug, sivár, antidemokratikus elvét hirdetni.

Ami a kolozsvári – és egyébüvé való – magyar nyelvű feliratok máig tartó eltűnését illeti, annak okát még senki kielégítő módon meg nem magyarázta. Takarékoskodás nem lehet az ok, hiszen meglévő kétnyelvű feliratokat távolítottak el, hogy egynyelvűekkel cseréljék ki. Egyesek arra hivatkoznak, hogy a kétnyelvű feliratok sértik a román dolgozók nemzeti érzését. Ez azonban nézetem szerint nem több a román emberségét sértő feltevésnél. Egyébként furcsa okoskodás az, amely szerint a kétnyelvű felirat sértené a román nemzeti érzést, a kizárólagosan román nyelvű viszont nem sérti a magyar nemzeti érzést.

Tudom, hogy Kolozsvár román lakosai között sok az olyan Bukovinából, Moldvából, Munténiából, Olténiából stb. idetelepített román, aki egyrészt megszokta a színromán környezetet, s akinek másrészt soha senki nem magyarázta meg, hogy Erdélybe jöve ősi magyar lakosság közé, magyar történelmi környezetbe jön, olyan országrészbe, ahol a magyar nem vendég, hanem gazdatárs, ahol a múltban is volt és a jövőben is lesz magyar szív és szó. E magyarázat elmaradása súlyos mulasztás, melyet azonban én, magyar értelmiségi csak megállapítani tudok, orvosolni nem. Viszont a népem jogai mellett való kiállást nem halaszthatom arra az időre, amikor ez a mulasztás orvosolódni fog.

Egy másik magyarázat szerint arról van szó, hogy az állami üzemek, vállalatok, hivatalok stb. az állam nyelvét használják, teljesen megértem, hogy a Román Népköztársaságban [a] román nyelv az állam nyelve, azt is, hogy használati köre szélesebb, mint például a magyar vagy a szerb vagy a német

nyelv. De már azt nem értem meg, hogy miért ne volna nyelve az államnak a magyar nyelv is, mikor az országban minden nyolcadik-tizedik, Erdélyben pedig minden harmadik-negyedik ember magyar, Kolozsvárról nem is beszélve. Ha egyenlőségi jelet teszünk állami és román közé, akkor hogyan értesük meg az erdélyi magyar dolgozókkal például azt, hogy a felszabadulás óta végrehajtott államosítás nem jelent románosítást, hogy a magyar egyházak vagy más magyar, volt testületek, egyesületek (mint pld. az Erdélyi Magyar Múzeum-Egyesület javainak államosítása nem jelenti a javak román tulajdonba vételét. Persze vannak román nacionalista erők, amelyek minden eszközzel azt a látszatot akarják kelteni, hogy államosítás igenis románosítást jelent, és azt akarják elérni, hogy államosítás igenis románosítást jelentsen. Ha a magyar kommunisták – de természetesen a román kommunisták is – tétet hajtanak román nacionalista körök e törekvése előtt, a magyar lakosságban szükségszerűen ellenérzés támad az államosítás ténye iránt, visszavágva az után az idők után, mikor ezek a javak a magyar egyházak tulajdonában voltak, hitetlenség abban, hogy a népi demokratikus Románia biztosítani tudná Erdély magyar lakosságának virulását. Hiszen ha egyenlőségi jelet teszünk állami és román közé, akkor Erdély magyarsága [vajon] nem csigánép, amely annyit mondhat magáénak, amennyit magán hord, amennyi magánvagyon van? Ezért én antidemokratikusnak, politikailag elhibázottnak, és végeredményben nemcsak a magyar, hanem a román nemzeti érdekeket is veszélyeztetőnek ítélek minden olyan törekvést, amely egyrészt egyenlőségi jelet tesz állami és román közé, másrészt ellentmondást lát és láttat állami és magyar között, és a nemzeti kultúra bizonyos területeiről azzal az érveléssel akarja száműzni a magyar nyelvet, hogy az »nem az állam nyelve«.

Ezzel és hasonló kérdésekkel kapcsolatosan rendkívüli és érthetetlen hiányként kell említenem a nemzeti kérdéssel foglalkozó hazai marxista elméleti irodalom majdnem teljes hiányát. Feldolgozatlan az idevágó nemzetközi irodalom is, de különösen hiányzik általában a romániai és közelebbről az erdélyi sajátos nemzeti viszonyok tudományos elemzése, és a hozzájuk kapcsolódó politikai, kulturális, közigazgatási és egyéb probléma nyilvános megvitatása. Nyilvánosat mondok természetesen, mert éppen a nemzeti kérdés kezelésében mutatkoznak legfantasztikusabb eredményei a nyilvánosság kizárásával történő elméletgyártásnak. Találkoztam elmélettel, mely szerint a Román Népköztársaságban élő magyar más minőségű magyar, mint a Magyar Népköztársaságban élő; tapasztaltam törekedést annak az elhitetésére, hogy például Tamási Áron magyar író, de már én nem, hanem csupán magyar nyelvű író vagyok; akadtak olyan Istentől

elrugaszkodott »marxista« teoretikusok is, akik magyar írókat magyar nyelvű román írókká minősítettek; egyazon elmélet finomabb változata az, hogy az MNK [valószínűbb itt is az „RNK” – B.P.] írói nemzetiségre való tekintet nélkül mind az ország összlakosságának írói, durvább változata az, – szégyenkezve kell bevallani, hogy magyar író találta ki és pártunk központi lapja terjesztette –, hogy a romániai magyar irodalom a román irodalom egy része. Folytathatnám a példák felsorolását, melyek mind azt bizonyítják, hogy a nemzeti kérdéssel foglalkozó hazai marxista elméleti irodalom hiánya egyes szervek és személyek milyen garázdálkodását teszi lehetővé éppen egyik legszentebb érzés, a nemzeti érzés vonatkozásában.

Vannak, akik úgy vélik, hogy a többségi román nemzet és a magyar nemzeti kisebbség politikai és erkölcsi egységét a magyar nemzeti tudat csorbításával lehet erősíteni. Ez természetesen nem igaz, ez ellenkezik is pártunk lenini vonalával. Hiszen a magyar nemzeti érzésnek a pártvonal nevében történő bántása csak eltávolítja a magyar tömegeket a párttól, persze anélkül, hogy szorosabbra fűzné a párt és a román tömegek kapcsolatát.

II. Áttérek a kulturális szervezeteink kérdésére

E kérdéssel kapcsolatban Gheorghiu-Dej elvtárs 1946-ban a következőket mondotta: »A Groza kormány demokratikus politikája következtében az erdélyi magyar lakosság teljes jogot nyert arra..., hogy államilag elismert és fenntartott elemi és középiszkolói, valamint egyetemei legyenek; hogy színházai, könyvtárai és kultúrintézményei legyenek..., hogy nemzeti kultúrájának és hagyományainak fejlődése érdekében szervezkedhessék«.

1946 óta természetesen nem csorbulhattak jogaink, de nemzeti kultúránk és hagyományaink egészséges kibontakozását és fejlődését mégis évek óta fékezi néhány körülmény, melyek közül legfontosabbként pártunk egy harci jelszavának, a magyar kulturális elkülönülés elleni harc jelszavának félreértését, helytelen alkalmazását, olykor egyenesen román nacionalista tartalommal való megtöltését említem. Sokan minden meggondolás nélkül, némelyek pedig nagyon is alapos meggondolás alapján kulturális elkülönülésnek vagy elkülönülésre való törekvésnek bélyegeznek meg minden olyan szervezeti formát vagy formakeresést, amely a hazai magyar kultúra önkörének mozgásirányait követi, annak sajátos igényeihez igazodik, melynek tehát nemzeti jellege van.

Első példának irodalmunk helyzetét említem. Kizárólag olyan állami és szakmai csúcsszervek irányítják, melyek káderei nem ismerik, vagy csak információk alapján ismerik a magyar nemzeti ki-

sebbség irodalmát, de még azokat a problémákat is, szükségleteit is, melyeket ennek az irodalomnak szolgálnia kellene. Például, hogy a magyar színházak milyen új hazai magyar drámákat adhatnak elő, a fölötte hevenyészett fordítás alapján magyarul nem tudó román állami hatóság dönt; olyan eljárás ez, mintha egy szimfónia értékét úgy akarnám megállapítani, hogy elfütyültetném magamnak a prímjét egy botfűlű sihederrel. Más példa: hogy melyik magyar író kapjon állami díjat, afölött olyan tizenöt tagú bizottság dönt, melynek egyetlen tagja magyar; persze lehetne három is, akkor is az a román többség döntene, melynek fele sem tud magyarul és a magyarul tudóknak fele sem ismeri a romániai magyar irodalmat, még kevésbé a magyar életet. Még más példa: hogy a magyar írókat kik képviselik az Írószövetség országos vezetésében, azt nem a magyar írók, hanem a román írók bizalma dönti el; ez már magában véve is hiba, de ráadásul persze olyan román írók bizalma, akik sem irodalmunkat, sem személyünket nem ismerik. (A kivételek erősítik a szabályt).

Ez a helyzet természetesen szükségszerűen bármikor a tájékozatlan román többség félvezetését, a magyar írók közvéleményével való szembeállítását eredményezheti. Jól emlékszem, hogy egy írószövetségi közgyűlésen a román többség tájékozatlanságát egyetlen magyar író arra használhatta fel, hogy engem elítélő személyes véleményét magyar írói közvéleményként fogadtassa el. Mindez azért lehetséges, mert egyáltalán nincs olyan szervezeti keret, mely az ország minden magyar íróját foglalná magába, tehát legalkalmasabb volna irodalmunk sajátos tartalmú és formai, elvi és személyi stb. kérdéseinek megvitatására. Nem látom, hogy egy ilyen – kétségtelenül nemzeti jellegű – szervezeti keret létrehozása miért jelentene elkülönülést? Sőt ellenkezőleg, a testvéri összefogás egyedüli lehetséges szerve volna, mert egyedül biztosíthatja azt, hogy a román és magyar írók összefogása egészséges, demokratikus formát öltjön. Különbön is, az írószövetségnek van is nemzetiségi osztálya; nem látom át, miért ne lehetne ennek egy szervezeti szabályzattal, a magyar irodalmi élet szükségleteinek megfelelő hatáskörrel és tisztikarral rendelkező tekintélyes magyar alosztálya. Ilyen alosztály létesítése nemcsak demokratikus elveken alapuló képviselőhöz juttatná a magyar írókat, hanem eleve kizárná irodalmi életünk egy sereg anomáliáját, irodalmi szerveinek marakodását, a kinevezett szerkesztők személyi kultuszos rendszerét, a romániai magyar irodalmi élet excentrikus irányítását stb.; ez az alosztály évente gyűlésezhetne, vezetősége évente többször is, tehát kitűnően szolgálná egészséges irodalmi közvélemény alakulását és alapítását. Én jelen pillanatban egy ilyen szervezeti keret minél sürgősebb létrehozását tartom irodalmunk legégetőbb kérdésének, mert minden más

kérdés egészséges demokratikus megoldásának ez a szükséges előfeltétele.

Nem térek ki részletesen a romániai magyar tudományos élet kérdéseire, mert azok taglalásának másutt van a helye, csak jelezni kívánom, hogy a magyar irodalom fejlődése számára egyáltalán nem közömbös kérdés, hogy van-e magyar nyelvű történettudományi, filozófiai, földrajzi, állattani, növénytani, egyszóval természettudományi irodalom. Ezt azért említettem itt, mert van olyan felfogás is, mely a magyar tudományos káderek munkáját kizárólag csak a román tudományos élet vérkeringésébe kapcsolva, lehetőleg rossz román nyelvű kiadványok hasábjain jelentkezve szeretné látni; természetes dolog, hogy a romániai magyar tudósok nem vonhatják ki magukat az országos szükségletek figyelembe vétele alapján készült tudományos munkatervek végrehajtásának munkájából, de az is természetes dolog, hogy szolgálniuk kell saját nemzetiségük tudományos szükségleteit is. Jelenleg ezt nem tehetik kielégítő mértékben, mert többségüket kitéve [tekintve? – B.P.] az egyetemi káderek didaktikai terhei igen nagyok, részben mert az Akadémia kereteiben nem igen van számukra hely. – Valóban: az alkotó tudományos élet keretéül szolgáló, az állam bőkezű támogatását élvező, sok-sok milliós költségvetéssel dolgozó Akadémia aránytalanul kevés – összesen három – hazai magyar tudóst foglalkoztat és magyar tudományos munkák megjelentetésére aránytalanul kevés pénzt juttatnak; s még ezt a keveset is orcapirító, az emberi méltóságot is sértő, az idegeket aránytalanul felmorzsoló tusakodások árán. Meg kell mondanom egészen őszintén, hogy az Akadémia nem hogy nem segíti, hanem egyenesen gáncsolni törekszik a romániai magyar tudományos élet kibontakozását. Éveken át megtagadta magyar nyelvű munkák közlését, később hozzájárult magyar nyelvű könyvek, de nem magyar nyelvű folyóiratok

A 301-es parcelláról

Maradjon úgy minden!
Az állatkerti dögökkel együtt?
Igen. Miért, hát különb sors jutott nekik?
A kötél szelídebb, mint az elaltatás?
Én nem felejték (nem fenyegetőleg
mondom ezt: ilyen a természetem:
nem tudok felejteni).

Másrészt mit is kívánnék magamnak,
ha – ha-ha! – halott lennék,
és visszalátogatnék ide, mint kővendég?
Hogy hagyjanak már békén.
A kegyeletre szarok. Az élőkkel
kellett volna irgalmasabbnak lenni
(élni hagyni őket). Most már késő.

A halál ellen nincs remedium:
özvegyeknek, árváknak, nemzeteknek
nincs jóvátétel. Nem érdekelnek
a hóhérsegédek megkésett könnyei.
Az én szemem száraz. Nézni akarok vele.

Nem túl sok ugyan
a látnivaló, de a szürkületben
kiélesedik minden:
Egy női test, egy faág,
arcod pihéi. Nem akarok
semmit. Csak nézelődni.

kiadásához. Jelenleg bizonyos tudományágaknak engedélyez magyar nyelvű folyóiratot, másoknak nem. Később bizonyára ezeknek is engedélyezni fog; de a fejlődés csigalassúságú, messze mögötte marad népünk érdekeinek, meggyorsítani csak egy módon lehet, úgy, hogy a jelenleginél sokkal nagyobb önmozgást biztosítunk a magyar tudományos életnek. Ennek eszköze pedig egy, csak ollyszerű tudós egyesület lehet, melyet rendkívül mostoha körülmények között az osztrák elnyomás idejében a feudalizmus nyomasztó légkörében már 1793 körül létrehozott Aranka Györgyék nemes fáradozása. Ennek a romániai magyar tudós egyesületnek az Akadémiához való viszonyát, hatáskörét szervezeti és költségvetési kérdéseit részletesen megbeszélni másutt kell. Itt csak jelezni kívánom, hogy a romániai magyar tudományos élet kibontakozásának feltételei a RNK Akadémiájának keretében, a jelenlegi szervezeti formák mellett nincsenek biztosítva.

Befejezésül egy ellenvetést szeretnék elhárítani. Azt mondhatná valaki, hogy ha az országos szervek mellett nincs szükség sajátos román nemzeti szervek létesítésére, akkor miért van szükség az országos szervek mellett magyar nemzeti szervek létesítésére? A válasz végtelenül egyszerű: az országos szervek vezetőségébe az abszolút román többség biztosítja, hogy e vezetőségek határozataiban a román nemzet sajátos szükségletei, emberi számítás szerint teljesen tekintetbe vétetnek. Javaslataimat az a tapasztalat diktálta, hogy ugyancsak e vezetőségek határozataiban a magyar nemzeti kisebbség sajátos szükségletei háttérbe szorulnak.”

Eddig Szabédi László felszólalása, föltehetőleg előre megírt beszéde. Noha a kézirat gépelményében némely nyilvánvaló (gépírói?) tévedést kijavítottam vagy megkérdőjeleztem, szövege oly jelentős mértékben eltér szabatoságban, egyéni ízben, a gondolat pontosságában a legtöbb, általam eddig megismert nem sok szövegétől, hogy föltételezem: a jegyzőkönyv legépelői ezt nem a gyorsírói följegyzés, hanem a kézirat eredeti példányának birtokában írták le. Szabédi, aki a baloldalhoz franciaországi tanulmányai idején közeledett és csatlakozott, vagyis nem a romániai baloldali uralom felülkerekedése reményében vagy bekövetkezése után váltott hangot (egyébként tudjuk: a román baloldalon igen erős volt a magyarok jelenléte már a húszas évektől) – csalódása tehát súlyosabb is volt, mint azoké, akik csak a '44 utáni ígéretekben bízva álltak magyarságukban balra.

Bodor Pál (Diurnus)

Apáink, a „börtöntöltelékek”

1956 Erdélyben

A hét evangélikus lelkészből és teológusból, akiket elítéltek Romániában, néhányat névről sem ismertem. Kiss Bélához és családjához bensőséges viszony fűzte a miénket. Gyerekkoromból Mózes Árpád arca is felsejlik. Amikor kiköltöztünk Bácsfaluba, rendszeressé vált a kapcsolat Gödri-Oláh Jánossal és családjával, sőt Antall Lászlót is ismertem, mint lelkészt. Dani Péterrel talán egyszer találkoztam az 1990-es évek végén, amikor szüleim faggattam a barcaújfalusi közösség szokásairól, és ő éppen hazajött Németországból. A közöttük lévő kapcsolatra tulajdonképpen csak érettségi után döbbentem rá, még ha addig többször hallottam is történeteket. Aztán jött a rendszerváltás, már lehetett nyíltan beszélni. És mégsem tettük feltárási jelleggel. Az egykori elítéltek sora pedig egyre fogy... Teljességről most sem lehet szó.

MÓZES ÁRPÁD, a Romániai Evangélikus Egyház egykori püspöke először indulásáról vall:

„Áldott emlékű édesanyám azzal a feltétellel adott engem a brassói katolikus főgimnáziumba négy román elemi után, hogy lelkész legyek. Ezt komolyan is vettem. Sajnos, édesanyám harmadéves gimnazista koromban váratlanul elhunyt. Köztudott, hogy 1940 után változott a világ, különböző ideológiákkal tömték a fejünket hosszú években keresztül. Ezért alakult úgy, hogy érettségiig valahogy elsikkadt édesanyámnak ez a kívánsága. Nem mehettem rögtön érettségi után egyetemre, édesapám anyagi helyzete miatt. Egy évvel később a mezőgazdasági egyetemre készültem, de nem sikerült. Nem engedték, hogy felvételizsek. Majd a matematika-fizika szakra iratkoztam be, hála a jó Istennek, sikerült a felvételi, és el is végeztem az első évet a Bolyai Egyetemen. Másodéven viszont egy ellenőrzés tartottak, mégpedig mert jobboldali elhajlással vádolták akkoriban Nagy István rektort, s ellenőrizték az egész ifjúság helyzetét, kiderítették azt, hogy édesapám kulák. Több társammal együtt exmatrikuláltak, vagyis az egyetemről kitiltottak. Bárhol próbálkoztam, nem adtak lehetőséget, hogy valamilyen formában folytassam a tanulmányaimat. Így a sok becsukott kapu mellett már csak egy nyitott maradt: az, amiért édesanyám imádkozott, a teológia. 1952 őszétől négy éven át a teológiára jártam. Lelki megnyugvást találtam ott. A Bolyai Egyetemen szemben, ahol jellemtelen osztályharc zajlott, a teológia nyugalmas, csendes hely volt. Kialakult egy kedves baráti kör, jó volt együtt élni, tanulni, szinte Isten áldásaként. A teológia elvégzése után áldott emlékű Argay püspök úr maga mellé vett titkárnak és segédlelkésznek.

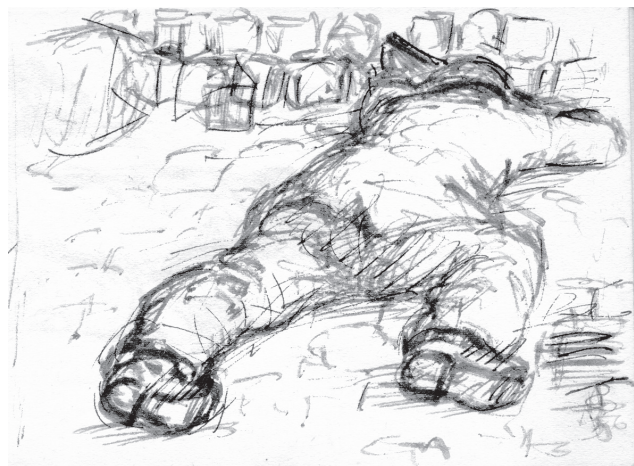
Ezt követően megnősültem, és a következő évben megszületett a fiúmk. A lelkészképesítő, ún. nagy-papi vizsga után meghívást kaptam a székelyzsombori gyülekezetbe.”

Az 1956-os forradalom idején a kolozsvári magyarság hihetetlen lelkesedéssel és kitörő örömmel fogadta a szabadságharc hírért, és ennek hangot is adott ott, ahol erre lehetősége volt.

„Amikor az orosz tankok végigtaposták a magyar földet, keményen elítéltük, gyászszalagot tűztünk ki a mellünkre” – folytatta Mózes Árpád. „Ez volt az ún. bűnünk, amit nekünk később meg kellett szenvednünk. Többször elmondtam, hogy mi fegyvert nem fogtunk, nem is volt itt Erdélyben. Csupán a gondolatainkért, érzéseinkért és a magyar forradalommal való együttérzésünk miatt állítottak később bíróság elé. Még el kell mondanom azt is, hogy 1956 tavaszán találkoztunk a debreceni Kosuth Egyetem hallgatóival, akikkel elbeszélgettünk a két ország, valamint Erdély akkor még vitatott helyzetéről. Ezért amikor letartóztattak, fő vádként számomra ezt rótták fel, hogy hazaáruló vagyok, mégpedig azért hogy idegen állampolgárok előtt a saját hazám belügyeiről beszéltem. Brassóban tartóztattak le, és sötét szemüveggel, bilincsen, mint egy rablót szállítottak el. Tudomásomra hozták a vádat, és nap nap után azzal riogattak, hogy halálra leszek ítélve, tekintettel arra, hogy hazaáruló vagyok. Abban az időben a csoportvezetőket – mert annak neveztek ki –, mint fővádlottakat hivatalból halálra ítélték. Hála a jó Istennek, amikor a titkos tárgyalásra sor került a katonai bíróság előtt, kiderült, hogy ezt a vádat ellenem elejtették. Így a vád a Román Népköztársaság területi biztonsága ellen elkövetett merényletté formálódott. Amikor az utolsó szó jogán, mint fővádlott megkérdeztem az elnöktől, hogy a szó igazi értelmében mit tettünk mi a Román Népköztársaság területi biztonsága ellen, milyen merényletet követtünk el, azt mondták: nem tettetek, mert nem tudtatok, de ha tudtatok volna, tettetek volna. Ezzel igazolom, hogy nekünk itt, erdélyi magyaroknak még a gondolatainkért is szenvedni kell.

18 évi kényszermunkára ítélték. Én kaptam a legtöbb büntetést. Szamosújvárra szállítottak, pár hónap után, pedig a Duna-deltába vittek, ahol kezenem öt esztendeig dolgoztam. Az első állomásunk a Duna-deltában Brăila Baltán volt, egy Stovinesti nevezetű helység mellett, ahol juhodályban helyeztek el bennünket. Gátépítéssel kellett foglalkoznunk, de dolgoztunk nádvágásnál is. Volt olyan idő is, amikor másfél esztendőt töltöttünk az uszályon,

a Peripravan, ahol a nagy nádas van. Télen-nyáron csupa kínlódás-szenvedés volt. Gyakran reggel, amikor fel kellett kelniünk és elindulnunk, annyira erőtelenségtel voltunk, hogy négyünknek-ötünknek össze kellett fogózkodnunk, és egymást húznunk. Aztán meg egész estig nem volt megállás. Nem kell elmondanom azokat a borzalmakat, amelyek történtek. Ami megmaradt az emlékezetemben: egy hetyke százados jött ki az első napon, és összegyűjtött bennünket. 1200-an voltunk. Azt mondta nekünk, nehogy azt higgyük, hogy mi azért vagyunk itten, hogy letöltsük a büntetést, hanem – románul mondó: „Sunteti aici pentru exterminare”. Azaz: „azért vagytok itt, hogy kiirtsunk”. Ha valaki majd a munkába pusztul bele vagy az éhségbe, az így lesz jó, amennyiben valaki mégis életben marad, egy-egy injekció nem kerül sok pénzbe. Ilyen szellemben kezdtük meg mi a munkát a Duna-deltában.”

Amint az elején is említettem, az erdélyi evangélikus egyházból négy teológust és négy lelkészt tartoztattak le.

„Eszkendőkön keresztül a súlyos munka, kínszenvedések, fájdalmak mellett sokszor együtt lehetünk többen. Sajnos, nem tudtam találkozni áldott emlékü Török Andrással, aki korábban hazajött, de ahogy hazajött, rövid időre meg is halt. Nem volt lehetőség arra, hogy mindig együtt legyünk, de szakaszonként tudtuk egymást – hála a jó Istennek – segíteni. Szeretném elmondani azoknak a nevét, akikkel együtt voltam ebben a súlyos pokolban: kezdehetem Antall Lászlóval, Dani Péterrel, Kiss Bélával mint lelkészekkel, majd teológusként Veres Károly, Gödri-Oláh János, Török András és Bibó László. A helyzet úgy hozta, hogy váltakozva, hol egyik táborban, hol a másikkban, hol egyikkel, hol a másikkal találkoztunk, és együtt dolgoztunk. Legtöbbször Kiss Bélával voltam együtt. Nem tudom kihagyni azt, hogy együtt lehetünk áldott emlékü dr. Dobri János református teológiai professzor úrral és dr. Erdő Jánossal, az unitárius egyház professzorával, aki később az unitárius egyház püspöke lett. Ezek az emberek nagy lelkiert adtak nekünk,

az a tudat, hogy együtt vagyunk, egymást tudjuk segíteni, nagy erőt adott nekünk. Még megemlíteném, hogy a német egyház részéről is többeket elítéltek, vagy akadtak közismertebb személyek, mint Dávid Gyula, Páll Lajos, a híres korondi festő, aki gondolatban megfogalmazta a verseit, és én megtanultam őket. Előfordult, hogy szabadulásunk után telefonált, hogy emlékszel-e erre vagy arra a versre, mert őneki már a fejből kiment, és amire én visszaemlékeztem, azt elmondtam neki. Ez az együttlét óriási erőt adott nekünk, és Isten áldása volt számunkra.

Ez az idő a Securitate pincéjében, vagy amit el kellett tölteni a börtönben és a Duna-deltában, az én életemet megváltoztatta, én azóta más ember lettem. Én addig nem tudtam, mi az éhség, nem tudtam, mi a szenvedés, és az embereket is ott ismertem meg igazán, teljes meztelenségükben, teljes valóságukban.

A hazatérésünk 1964-ben volt. Én mindig mondogattam, és úgy látszik, hogy valóra is vált, hogy én majd a seprésnél leszek ott, tehát utolsóként engednek majd haza. A legeslegutolsó csoporttal érkeztem haza, mégpedig 1964. augusztus 3-án szabadultam. Akkor már várt a feleségem, és várt a kicsi fiam, akit másfél éves korában hagytam itt, és akkor már ment az első osztályba. Ami megható volt számomra, hogy amikor a vonatról leszálltam, a kicsi fiam megismert. Elémbe szaladt, és messziről kiáltotta, hogy édesapa, Isten hozott. Számomra ez örökre megmaradt, a lelkemnek csodálatos élmenye, míg élek.

A kollegák szeretettel fogadtak mindnyájunkat, örültek a szabadulásunknak, habár voltak olyanok is, akik mondták, hogy jobb lett volna hallgatni, de ez ilyen elenyésző csoport volt. Maga Argay püspök úr lejött Brassóba azzal a szándékkal, hogy a mi ügyeinket próbálja rendezni, akiket lehet, elhelyezni, vagy valamilyen formában a helyzetünket megoldani. Akkor elmondotta volt, hogy Székelyszomboron, ahol rendes megválasztott lelkész voltam, a gyülekezet mindenféle állami és püspöki nyomás ellenére sem óhajtott lelkészt választani, mert ők azt mondták, nekük van papjuk, s várnak húsz évet is, annál is többet, ha a helyzet úgy kívánja. Azt mondtotta akkor a püspök úr nekem, hogy ha egy nép ilyen becsülettel s tisztességgel kitarított mellettem, akkor számomra nem marad más, becsületbeli dolog visszamenni Zsomborra. Aki helyettem volt, átkerült volna Nagykárolyba. De nem sikerült rendezni a dolgokat azokban a zürzavaros időkben. Mondtam, hogy én nem vitatkozom senkivel. Azt sem tudom, merre van Nagykároly, de az a fontos, hogy együtt legyek a családommal. Elvállaltam, és itt töltöttünk közel 20 esztendőt. Ez alatt az idő alatt választottak meg esperessé. Még espereskoromban kerültem Aradra, utána

megválasztottak püspöknek 1992-ben, és 12 évig szolgáltam mint püspök az evangélikus egyházat. Bár élethosszig választottak, három szívinfarktus és egy szívműtét után az orvosok azt tanácsolták, hogy jobb, ha nyugdíjba vonulok, és pihenek. Így történt az, hogy visszavonultam, és nyugdíjasként élem életem Isten kegyelméből és Isten segítségével itt Nagykárolyban.”

*

Öt lelkész össel **KISS BÉLA** sem tért le az útról: folytatta a családi hagyományt, bár a brassói 4-es számú magyar vegyes líceumban, az egykori katolikus főgimnáziumban még úgy tudták róla, hogy orosz szakra jelentkezik a bukaresti egyetemre. A valódi pályaválasztásról csak az osztályfőnök, a Securitate által később meggyilkolt Szikszay Jenő tudott. 1954-ben kezdte a teológiát, így 1956-ban harmadéves teológus volt Kolozsváron. Tanulmányainak elvégzése után Kolozsváron vállalt állást, hiszen édesanyja kolozsvári volt, édesapja, pedig a teológián tanított, így kötődést érzett a városhoz. Itt tartóztatták le, de ide is térhetett vissza a börtönévek után, hiszen minden lelkész visszakapta az állását. Ugyanis Erdélyben, a Magyarországi Evangélikus Egyházzal ellentétben, az egyház egyetlen elítélt lelkész ellen sem indított egyházi fegyelmi eljárást, de ugyanígy a reformátusoknál, katolikusoknál sem, az ortodoxoknál pedig még kevésbé. Tehát a lelkészeket csak politikailag ítélték el. Argay György püspöknek sokat köszönhetek ez ügyben. Amikor a teológusokat és lelkészeket letartóztatták, rendeztek Kolozsváron egy kirakatgyűlést, ahová megidéztek az egyházfőket. Jelen voltak itt a bukaresti politikai hatalmasságok, a helyi hatóságok meg a Securitate, és ott a püspökök fejére olvasták, hogy csak ők a hibások, hogy ilyen túlfűtött nemzeti érzésekkel rendelkező fiatalokat neveltek.

„És akkor Argay püspök ezt mondta: a vádat megértettem, ha úgy gondolják, hogy bűnös vagyok, a büntetést is alázasatosan elviselem, de engedjék haza a fiaimat. És ezt abban az időben mondta, amikor a többi püspök hallgatott, és mindenféle más kifogással elutasította magától ezt a vádat. Argay kiállt mellettünk, és amikor hazajöttünk, akkor is ugyanaz a püspök volt, és maradt, aki elítélésünk előtt volt” – mondta Kiss Béla, még szolgáló lelkészként, amikor egy évvel ezelőtt beszélgettünk.

„Elítéltetésünk első három évében a család sem tudta, hogy merre vagyunk, hol találhatnak, élünk-e egyáltalán, és mi sem tudtunk semmit. A magam példáját mondom: feleségem várandós volt, három évig azt sem tudtam, hogy szült-e egyáltalán, fiam van-e, leányom van-e. Amikor hazakerültem, akkor egy ötéves kislányt találtam, és utána udvaroltam neki két évig, hogy fogadjon el, mint az apját.”

Erről kering egy történet is: ha fiú született, akkor legyen citrom a csomagban, ha lány, akkor narancs. Vagy talán fordítva volt?

„Volt még egy megegyezés, miszerint ha kényszerítik a feleségem, aki egy állami vállalatnál dolgozott, hogy váljon el, ha küldhet csomagot, akkor tegyen bele egy csomag cigarettát, ami nincsen kibontva. Ezt meg is kaptam, tehát tudtam, hogy kitették az állami vállalatból, de nem tudtam, hogy mi történt az állapotával. És akkor egy ilyen kis bokorugró, úgy neveztük az ilyen 3-5 évre ítélt tiltott határátlépőket, vállalta, hogy elmegy a feleségemhez, és neki elmondja. És akkor neki elmondtam, hogy ezt csak úgy lehet, hogyha a csomagba valamilyent jelt tesz. Egy narancsot, ha fiú, egy citromot, ha lány. De közben megkaptam a feleségemtől a válócédulát. Hát ki biztos, az édesanyám. Neki küldtem a levelezőlapot, de édesanyám nem tudott az egyezségünkről semmit, és betett a csomagban egy kiló citromot. Úgyhogy azon gondolkoztam, hogy most mit mondtam: ha fiú, akkor citrom, ha leány, akkor narancs? De semmiképp sem értettem, hogy miért egy kiló. Hát ilyen és ehhez hasonló élmények adták vissza a humorunkat, és a humor nagyon sokat segített a tervek elviselésében.”

Ráadásul a kislány három keresztnévet kapott... A levelezőlapon pedig az állt, hogy „Éva Mária Beatrix és édesanyja jól vannak.” Jöhetett az újabb találgatás... Évekkel később is úgy beszéltek a börtön évekről, mint valami humoros történetről, holott a saját és társaik életéért küzdöttek annyi éven át.

„Jöttem volna haza, és meséltem volna el, hogy vertek meg, hogy tették rám a vizeslepedőt, hogy vertek azzal a katonai derékszíjjal, azért mert a napi normát nem tudtam megkapálni, 3 km-t egy nap, és aki nem csinálta meg a normát, azt bizony elagyabugyálták. Ilyen hírekkel nem jöhettem. Szerintem sokkal többet szenvedtek az itthon maradt

feleségek, gyermekneveléssel, miegymással, mint ahogy mi ott. Mert azért puliszkát, mamligát, minden nap adtak nekünk, a munka meg nem szalad el – mondta Dobri János –, nem medve, nem szalad el az erdőbe. Tehát mi azért megvoltunk egymás között, és amikor hazajöttünk, igyekeztünk a humoros oldalát vagy a komoly dolgokat is humorosan elmondani, úgyhogy ne okozzunk külön fájdalmat.”

Olyan kiemelkedő személyek is raboskodtak köztük, akik tartották bennük a lelket, akiknek nagyon sokat köszönhetek.

„Már teológuskorunkban megtanultuk, hogy örülnünk kell az örülőkkel, és sírnunk a sírókkal. De hogy tudjak én vigasztalni mást? Hogy tudjam én például megvigasztalni azt a hóstáti [ti. Hochstadt, Kolozsvár része – szerk.] bácsit, akinek az élete munkája árán szerzett házát, földjét, kertjét elvették, beteg feleségét az utcára tették, hogy tudjam én őt vigasztalni, én magam is, akit elvittek a várandós feleségem, özvegy édesanyám mellől. Akkor az Úristennek gondja volt arra, hogy rendeljen mellénk olyanokat, akik megerősítettek bennünket, és képessé tettek arra, hogy vigasztaljuk a többieket. Három embert szeretnék kiemelni. Az első, néhai dr. Dobri János, hajdani leventeparancsnok és egykori orosz tanárunk volt, aki már többször is megjárta a börtönök poklát, és sokszor tanított bennünket. Nekem például megjósolta azt, hogyan fog majd a gyeregem fogadni, hogy nem lesz megértés az első pillanatokban, mert ő ott aludt az édesanyjával, akkor hazajön egy vadidegen polgár, aki nem is hasonlít a fényképen sem, s akkor azt mondják, hogy ez az ő édesapja, s elfoglalja a helyét. S ez a jövődőlés igaz volt. Dobri János nagyon-nagyon sokat segített rajtunk, és felkészített sok mindenre. Például, amikor meg akartak verni azért, mert hiányzott egy-egy talicska föld, amit fel kellett volna vigyünk a gátra. Mózes Árpád aznap ép-

pen csoportvezető volt – mert minden nap váltottuk egymást, hogy ne mindig ugyanazt verjék meg –, és azt akarta elérni a vezető, hogy ígérje meg, másnapra megcsináljuk. Árpád ott alkudozott, hogyan ígérje meg tíz ember nevében, egyszer megszólal hátulról Dobri János bácsi úgy suttogva: ígérd meg Árpád, ígéret bolondnak öröm. Hát, akkor megígértük.

A másik ember, akiről szeretnék beszélni, az dr. Erdő János, hajdani unitárius teológiai professzor, későbbi unitárius püspök. Ő inkább arról gondoskodott, hogy szellemi táplálékban részesüljünk, előadásokat tartott, minthogyha a teológián letünk volna. Platónról, Arisztotelészről, még Nagy Sándorról is. Arról beszélt, amiről kértük, és hogy mit jelentett nekünk a szellemi táplálék, akik napi 10-12 órát dolgoztunk, és fizikailag kimerültünk, azt csak az tudja, aki ezeket átélte.

A harmadik személy pedig a római katolikus Hajdú Géza, Leánder páter, a maga ízes székely beszédével nagyon sok vidám pillanatot szerzett nekünk. Lehet, hogy ez különösen hangzik, hogy ott a mélyben a vessző alatt tudtunk örülni is. És ez az ember arra tanított, és mind azt magyarázta, amikor erőt vett rajtunk a megfizetésnek a gondolata, hogy a megfizetés az Istené. Később olvastam aztán, hogy Márton Áron püspöknek is ez volt a magatartása, ez volt a vezérelve.

Számtalan személyt említhetnék még. Egyetemi tanárokat, akik ott ugráltak velünk a gödörbe, vagy ott kapáltak egy sorban, és tíz fiatal ember egy sorban ment azért, hogy hallgathassák az előadását magyar nyelvből. Versekkel tanultunk, istentiszteleteket tartottunk. Veres Károly volt a borszakértő, aki a nekünk naponta kiporciózott töklekvárt megerjesztette, és abból készített valami borutánzatot, és ezzel tudtunk úrvacsorát osztani a magyar protestánsoknak, mindegy volt, hogy milyen felekezetű. Így megtudtuk őket vigasztalni. Veres

Károly különben nagyon jó „géhás” volt, mondták volna róla a világháborúban. Ő osztotta a reggeli porciót mindenkinek, hogy ki mennyit ehet, hogy nem lehet egyszerre felfalni, mert több nap, mint kolbász. Hálával gondolok rá is és többi társamra is, akik még élnek. Nagy részük sajnos már elment a minden földinek az utolsó útján.”

De vajon az a közösség, amely ott kialakult, megmaradt-e a börtönök után?

„Én azt mondanám, hogy nagyrészt megmaradt. Nehezítő szerepet játszott az a távolság, ami elválasztott bennünket egymástól, de ha mi összegyűltünk, akkor a feleségeink már kacagtak és kijavítottak, ha másképp mondtunk, mint ahogy volt. Megmaradtunk egymás mellett, mert ahogy a katonaságnak is van

egy kicsi összekötő ereje, a közös nyomorúság és a börtönének feledtetek minden nézeteltérést, mert hiszen azok is voltak és vannak a mai napig is, de elfelejteni egymást nem lehet.”

Az utolsó láncszem – azaz élő lelkész – hiányzik e sorból.

Néhány mondatfoslány rémlik gyerekkoromból. Édesapám nagybátyjának felesége említette egyszer „apámat, a börtöntöltelket”. A szövegre már nem emlékszem, de mintha rosszallását fejezte volna ki a megbélyegzésért. A konkrét tények ismerete már az 1980-as évekhez fűződik, bár a családban akkor sem beszéltünk minderről. Tulajdonképpen az első történeteket, amelyeket már el tudtam helyezni, 2004 novemberében hallottam. Például, amit Kiss Béla is elmondott, hogy évekig nem tudott róluk a család. S hogy mégis megtudhatta, egy éppen továbbtanuló tisztnek köszönhető, aki a házi feladatok megoldásáért cserében megengedte, hogy levelet írjanak.

A további történetek még hiányoznak. Talán éppen azért, mert a családban mindig akad más, amiről beszélni lehet és kell. A közeljövőben azonban mindenképp szeretném megtudni, miért is lett lelkész Veres Károly, miért vállalkozott arra, hogy az 1970-es évek elején, rehabilitációja után mégis befejezze a teológiát. De leginkább azt, amit annyi év alatt át kellett élni, élniük.

Veres Emese-Gyöngyvér

PETRI GYÖRGY 1956

Én majd november 4-én ünnepelek. Akkor dőlt meg a rendszer. Mint Talleyrand mondta: a szuronyokkal sok mindent lehet csinálni, csak ülni nem lehet rajtuk. Illetve, ha oly sok a szurony, hogy résmentes felületet képez, akkor, ahogy a tótok mondják: secko jedno, vagyis egyre megy. Én nem koszorúzok és nem adok interjút. Személyes kapcsolatom van Nagy Imrével, annak ellenére, hogy sosem találkoztam vele. Sajnos. Sokat tanulhattam volna tőle. Érzelemgazdagságot, bölcsességet. És ami a legfontosabb: igenis lehet erkölcsösen politizálni. A szovjet invázióknak nem volt igazán mély hatása. Csak az derült ki, amit úgyis tudunk, hogy az emberek többnyire gyávák, szemetek. Vagyis hogy élni akarnak. Ez pedig – végül is – megbocsájtható.

2006. szeptember 27-e és október 1-je között *Az áldozat értelme és értelmetlensége* címmel tartotta a KMÉM–Pax Romana 28. Innsbrucki Tanulmányi Napját. E találkozó témaválasztásával az 1956-os forradalom 50. évfordulóján minden erőszak áldozataira emlékeztek szervezők és résztvevők. „Tanulmányi napjainkon interdiszciplináris megközelítésben akarunk szembe-sülni ezzel a tág fogalommal és ősi jelenséggel. Mert az áldozat eszméje negatív (lemondás valamiről) és pozitív (lemondás valamiért, valakiért) értelemben valahogy ott rejlik vallásos ösztöneink időtlen dinamikájában. Valószínű, hogy nemcsak a vallásosság, hanem társadalmi létünk sokszor észre nem vett mozgatója is. Ez érvényes a múltra, és egyre időszerűbb lesz jelenünk globális robbanásában. A globalizált társadalmi fejlődés határait még nem ismerjük. Elképzelhető-e ez végső tragédia nélkül – ha ezt nem ellensúlyozza az önkéntes áldozat, sőt lemondás? Ugyanígy, elképzelhető-e nyugati történelmünk zegzugos kibontakozása egyes népek áldozata nélkül? Talán éppen ilyen volt a magyar nemzeté 1956-ban. Ha pedig keresztény hitünk szempontjából értelmezzük mindezt, akkor nem téveszthetjük szem elől Jézust, azt a történelmi személyt, akinek megváltói áldozata nélkül világunk az értelmetlenség káoszába fulladna.” – fogalmazott Vass György jezsuita szerzetes a tanulmányi napok meghívójában. A következő két írás annak, a találkozáson elhangzott két előadásnak a rövidített változata. Antropológiai, illetve a mélylélektani megközelítésükkel megalapozták a teológiai, irodalmi és politikai-történelmi témájú előadásokat.

Az áldozat ökönméiája és értelme

*„Inkább ne áhíts
de túl sokat ne áldozz,
az adomány viszonzást vár,
túl sok halálért
a hála kevés mindig.”¹*

Amikor ezt a felettébb megtisztelő felkérést megkaptam a szervezőktől, fogalmam sem volt arról, hogy mit mondhatnék az áldozatról.

Ha komolyan vesszük, úgy a hit lényegéről van szó. Erről nemigen lenne merszem beszélni Önök előtt. Nemcsak azért, mert megbocsáthatatlanul nagyképi és felelőtlen vállalkozás volna, hanem azért, mert olyan körbe kellene belépniünk, ahová „csak úgy” (ahogy pestiesen mondják) nem lehet belépni. Vegyük komolyan Kierkegaard-t és az ő Ábrahámját: az ósatya tette filozófiai értelemben nem közvetíthető, azaz nincs leírható-kimondható

Hávamál, mely része az ősi skandináv Edda-daloknak. Idézi Marcel Mauss a „Szociológia és antropológia” című művében

lényege, hiszen – Balassa Péter szavaival – „a hitnek [...] nincs életformája”. Számomra ennél pontosabban nem lehetne közölni (bár nem is közlés ez, hanem sokkal inkább fenntartása és felfüggesztése valaminek), hogy felesleges dolog az ábrahámi mozdulat után kapkodnunk – utána tudunk talán gondolni, de nem tudunk beléhelyezkedni. Persze nem is kell – Kierkegaard módszere is más, de erről bővebben szólok még később.

Honnan tudunk tehát kiindulni? Csakis a tényekből, természetesen. Jelenlegi életformánk tényeiből. Ez feltétlenül közös bennünk – mindannyiunknak van életformája. Tulajdoni viszonyaink, polgári jogaink és kötelezettségeink, vállalkozási kedvünk és felelősségvállalásra vonatkozó hajlandóságunk éppolyan eltérő lehet, mint kedvenc ételeink vagy hobbink, melyekről ugyanakkor az egyetemes ész, a szellem, a lélek vagy az orvos parancsára akár le is mondhatunk. Ebben az értelemben életformánknak nagyon is része az áldozat. [...] Az áldozat szó nyelvünk triviális fordulataiban, ravaszkodásának visszás ökonómiájában is megőrizte a „valamit-valamiért” struktúrájára, azaz a cserére vonatkozó archaikus mozzanatot: azt a mozzanatot tehát, ahová az antropológia utal minket mint az áldozat értelmezésének lehetséges kezdeteihez.

Marcel Mauss írja a *Szociológia és antropológiában*, hogy „a cserék és szerződések elvileg önkéntes, a gyakorlatban azonban kötelezően adott és viszonzott ajándékok formáját öltik” (197.). A hangsúly azonban nem a cserélt értéken, tágabb értelemben tehát az értékek cseréjén van. A lényeg az adomány viszonzásán van. Az adás, adomány archaikus formája nem egyoldalú, hanem kölcsönös. Ez némiképp meglep minket, mert számunkra az adomány rendszerint egyoldalú ügylet az adományozó részéről és – gondoljunk az adományok manapság leginkább elterjedt fogalmára – általában ki is zárja az ellenszolgáltatás reményét, sőt a modern kor adományozója legjobban teszi, ha névtelen és rejtett marad. Ezért kérdezi Mauss, hogy „Milyen erő rejlik az odaajándékozott dologban, ami a megajándékozottat arra készíti, hogy viszonzza?”

Mielőtt tovább lépnénk a kérdés megválaszolására felé, szeretném az idézetben szereplő erőre felhívni a figyelmüket. Véleményem szerint a titok nyitja ez. Ha tudniillik az adomány mindenképpen kétoldalú, kölcsönös, és a kötelezettség az ellenszolgáltatásra (ellentétben a modern joggal) nem a kötelezettség absztrakt fogalmából következik, úgy észre kell vennünk, hogy maga a dolog is aktívan részt vesz az ügylet dinamikájának a kialakulásában (azaz nem csak kalkulatív értéket képvisel). Igen, fogják mondani, ezt nevezzük röviden mágiának. Annak idején Claude Lévi-Strauss pontosan ezt vetette Mauss szemére, tudniillik, hogy Mauss a primitívek szempontjából igazságtalanul járt el

annyiban, amennyiben nem fedezte fel az ügylet struktúrájában a kötelezettség, az *obligatio* szerkezetét. Ha azonban egy pillantást vetünk Vincent Descombes nagyszerű szövegére, *A tanulmányok az adományról* című esszére (mely éppen Lévi-Strauss vitapontjait veszi szemügyre), akkor meggyőző érveket találunk arra vonatkozóan, hogy a mágikus csere nem tartalmaz elégséges-megalapozó okokat a kötelezettségre vonatkozóan [...], és éppen ezért az alap-felépítmény logika nem alkalmas annak leírására [...], hanem – ahogy Descombes mondja – a „szellem tudattalan struktúrájáról” van szó, melynek mélyszerkezete misztikus kötőanyag [...].

Azt javaslom tehát, hogy a további körülírások és magyarázatok helyett fogadjuk el, hogy a kötelek, mely a mágikus csere szabályozza, nem más, mint az istenek, emberek és dolgok belső inerciája, az erő.

De mi történik a mi szerződéseink lényegi elemével, az értékkel? Tudjuk, hogy az archaikus népek számára a mi fogalmaink szerinti érték kategóriája ismeretlen volt. Látjuk tehát a mozgás mélyszerkezetét, de nem látjuk az életvilágban megnyilvánuló formát, nem határoztuk meg azt a fenomént, melyben az erő működése megragadható. Hadd tegyek fel egy triviálisnak tűnő kérdést! Hogyan határoznák meg az erőt? Az erő elsősorban vektoriális iránymennyiség. De van-e erő önmagában? Az erő általában erő és ellenerő. Mi következik ebből? Az, hogy az erőt elsősorban az erők versengéseként kell felfognunk. Az erő lényege az, hogy az mindig többlet-erő, az az erő, mely végül dominál, meghatározza a folyamat vagy fejlődés irányát. Ez pedig érdekes módon egybevág azzal, amit Mauss és Descombes antropológiai síkon kikövetkeztet a mágikus erő lényegéről. S e lényeg nem más, mint a versengés. Az érték elemi formája a verseny. Paul Ricoeur mondja szépen egyik késői művében, *Az emlékezet, történelem, feledésben*: „A közösségben lezajló versengés, a viszont-adományt kiváltó adomány többlete az, ami a szolgáltatás és ellenszolgáltatás e formája számára értéket képez.” (623.) Vegyük észre, hogy a mágikus csere, s ezen belül az önkéntes és mégis kötelező ajándék külső formája a többlet, ha úgy tetszik a felesleg (ami természe-

tesen nem modern gazdaságtanok hiány- és többletfogalmaival mérendő össze). A primitívek, illetve közösségeik (mert hiszen ezek az ügyletek többnyire közösségek és nem egyének között zajlanak) egészen egyszerűen azon versengenek, hogy ki tud többet adni, s persze feltételezik, hogy az adott „virtuális” értékét a cserében kapott dolog kiegyenlíti. Számunkra ez azért fontos, mert mint látni fogjuk, az áldozat lényegét is paradox módon a többletben, a feleslegben fogjuk felismerni.

E jelenséget Mauss „potlecs”-nek nevezi. Őt idézem: „A »potlecs« lényegében azt jelenti: »táplálni«, »fogyasztani«. Ezek (ti. a nyugat-kanadai sinúk) igen gazdag törzsek, amelyek a szigeteken, a part mentén vagy a tengerpart és a Sziklás-hegység között élnek, a telet szakadatlan ünnepléssel töltik: lakomák, vásárok és piacok követik egymást, amelyek egyúttal a törzs ünnepélyes gyűlései is. Ilyenkor a törzs a hierarchikus testületek, titkos társaságok szerint sorakozik föl, amely utóbbiakat gyakran összekeverik az előbbiekkal és a nemzetségekkel; s mindezek, a nemzetségek, házasságok, beavatások, sámánszeánszok, valamint a nagy istenek, totemek, a nemzetség kollektív vagy egyéni ősei kultuszának szentelt szertartások mind-mind beleszövődnek a rítusok, a jogi és gazdasági szolgáltatások, a férfiak társaságában, a törzsbén, a törzsszövetségekben, sőt a népek közötti viszonylatokban betöltött politikai rangok megállapításának kibogozhatatlan hálójába. Ezeknél a törzseknél azonban különösen feltűnő a versengés és a szembenállás alapelve, ami mindezen szokásokat uralja. Ez a rivalizálás egyrészt akár harchoz, az ily módon összeütköző főnökök és nemesek megöléséhez vezet, másrészt a felhalmozott javak fényűző megsemmisítéséhez, melynek célja, hogy a vetélytárs, ám ugyanakkor szövetséges főnököt (aki rendszerint nagyapa, após vagy vő) felülműlják. Abban az értelemben van itt szó totális szolgáltatásról, hogy főnökének közvetítésével az egész nemzetség köt szerződést mindenkiért, mindenért, amije csak van és mindenért, amit tesz. Ám ez a szolgáltatás részről igen feltűnő vetekedő színezetet ölt. Lényegében uzsora jellegű, fényűző, és mindenekelőtt a nemesek abbéli küzdelmének vagyunk tanúi, hogy egymás között rangsort állítsanak föl, amiből később nemzetségük majd hasznot húz.” (202–203.) A potlecs némiképp hazard játszmáiból tehát raktározzunk el magunknak annyit, hogy itt a bőség, többlet és felesleg versengéséről van szó. Ezt a jelenséget nevezi el Ricoeur a már említett művében a felesleg logikájának [...]. S emlékezzünk erre majd akkor is, amikor az áldozati adományról beszélünk.

Forduljunk azonban vissza a mágikus erő további explikációjához. Csak egyetlen példát szeretnék mutatni Önöknek a Mauss által említett számtalan szórakoztató és tanulságos elemzés közül. Azért

fontos ezt látnunk, hogy megalapozzuk a magunk számára a mágikus körforgás, illetve áruforgalom általános ökonómiáját. Ezúttal Új-Zélandon vagyunk, a maoriknál. Az előzőkeny maori jogtudós elmagyarázza Mauss kollégájának, Hertz-nek a *hau* lényegét. [...] A *hau* ugyanazt jelenti, mint a latin *spiritus*, tudniillik egyszerre a szelet és a lelket. Rokon értelme van a *maná*-val, mely azonban elsősorban az emberek és a szellemek lelkét jelenti, míg a *hau* az élettelen és növényi létezők spirituális hatalmát denotálja. „A *hauról* fogok magának beszélni... A *hau* nem a szél, ami fúj. Egyáltalán nem. Tegyük fel, hogy maga rendelkezik egy meghatározott dologgal (*taonga*), és azt nekem adja, méghozzá meghatározott ár nélkül. Ez alkalommal tehát nem üzletelünk. Én azután ezt a holmit továbbadom egy harmadik személynek, aki bizonyos idő elteltével úgy határoz, hogy fizetségképpen (*utu* – vérbosszú, elégtétel, ár) ad valamit érte, és nekem ajándékoz valamit (*taonga*). Ez a *taonga* pedig, amit nekem ad, annak a *taongának* a szelleme (*hau*), amit én magától kaptam és továbbadtam neki. És azokat a *taongákat*, amiket a magától kapott *taongákért* kaptam, magának kell adnom. Nem lenne igazságos (*tika*) a részemről, ha ezeket a *taongákat* megtartanám magamnak, akár kívánatosak (*raue*), akár kellemetlenek (*hino*). Magának kell adnom, mert ez a magától kapott *taonga*

hauja. Ha megtartanám ezt a második *taongát*, komoly bajt, akár halált is hozna rám. Ilyen a *hau*, a személyes tulajdon *hauja*, az erdő *hauja*. *Kati ena* (Ennyit erről)” (209–210.). A mágikus körforgás tehát nem jogalanyok, azaz szubjektumok között zajlik: a dolog nem magatehetetlen. Ez a szöveg lényege. Az adományozó a dolog hatalmánál, a *haunál* fogva hatalmat szerez a megajándékozott fölött (hasonlóképpen, ahogy a régi római jogban a tulajdonosnak a *furtum* (lopás) révén személyi hatalma lett a tolvaj fölött, aki ezáltal védtelenné, törvényen kívülre vált: bárki megölhette), hiszen a dolog osztozik az alap, a mélystruktúra, az erő: az erdő, a föld *taongájában*; a dolog ugyanannak a létnek a körforgásához tartozik, ahová a szubjektum is. Ha valamiért nem kedvelnék a maorikat, vagy esetleg jobban értenének németül, vagy inkább a nietzsche-i értelemben vett jó európaiakhoz számítanak magukat, úgy csak gondoljanak Rilkére, Capri és Duinó misztikus tapasztalatára, a dolgokkal való együttélés: szolidaritás visszaszerzésére.

De nézzük meg a nagy egység másik pólusát, az isteneket is. Itt mindjárt egy meglepő felfedezést teszünk. Az istenek valójában első fiatalságukban halandók voltak. De igazán meglepő-e ez a tétel? Nem, hiszen az istenek is éppúgy részei a nagy körforgásnak, ahogyan az emberek és a dolgok a maori *hau* szellemében. A lelkiismeretes Dodge ezredes megkérdezte egy észak-amerikai indiántól, hányadán is állunk a Nagy Szellemmel, aki a világot alkotta. Kérdésében a teodícea problémája bújkált, hiszen azt kutatta, hogy végül is a Jó vagy a Rossz szellem működött-e akkor, amikor a világ jött létre. Az indián pedig megdöbbenve felelte: egyik sem, hiszen (itt Frazer *Az aranyág* című művét idézem) a „Nagy Szellem, aki a világot alkotta, már nagyon régóta halott. Hiszen nem lehet, hogy ennyi ideig éljen” (158.). Gondoljunk csak arra, milyen teljesítményt jelentett a zsoldárköltő számára kifejezni Isten örökkévalóságát. A 90. zsoltár például még csak annyit mond, hogy az időbeli távolságnak nincsen jelentősége Isten számára. „Mert ezer esztendő előtted annyi, mint a tegnapi nap, amely elmúlt.” Ma nyilván azt mondanánk, hogy akármilyen hosszúságú idő Isten számára ugyanolyan egységként áll a szem előtt, mint a tegnapi nap vagy az elmúlt egymillió év: ennek nincs jelentősége. Mégis, mondja Pannenberg a *Rendszeres teológiában*, a zsoldárban szereplő ezer év alapján a korai zsidó egzegézis még „konkrét számításokba bocsátkozott: az isteni időszámítás egy napját ezer évnek vette, majd a világ teremtésének hét napjából különböző áttételeken keresztül azt a következtetést vont le, hogy a világ összesen hétezer évig fog fennmaradni” (307.). Nem véletlen, hogy Pannenberg is az örökkévalóság fogalmában látta azt a helyet, ahol a kereszténységen belül a platonizmus a leginkább pozitív

megítélésre talált. Sok szempontból Isten örökkévalóságának teológiai gyökerei az ideák és az istenség romolhatatlanságának és örökkévalóságának a *Phaidónban*, a *Phaidroszban*, illetve a *Timaiosban* kifejtett elveiben és szempontjaiban találhatóak.

A korai istenek tehát mindenképpen halandók voltak – állítja az etnográfus Frazer. „Az ember az isteneket a saját képmására teremtette; mivel maga halandó, természetesen feltételezte, hogy teremtményeire ugyanez a szomorú sors vár” (158.). Hogyan illeszkedik a halál a nagy mágikus körforgásba? Hogyan lehet biztosítani a mágia általános ökonómiájának rendszerét, az erő fennmaradásának és reprodukciójának elvét a halállal szemben? Ne feledjük, eleink nem a lélek halhatatlanságában, avagy az anyag körforgásában illetve az energia megmaradásának törvényében hittek, hanem az élő szellem kiegyenlítő erejében, az élet bőségében. „Nos, a primitív népek – mondja Frazer – mint láttuk, úgy vélik, hogy saját biztonságuk, sőt a világ biztonsága is egy ilyen istenembernek vagy egy istenség egyik emberi megtestesülésének az életéhez kapcsolódik. Ezért természetesen – már csak saját létük miatt is – nagyon gondosan ügyelnek az életére. De semmilyen gondoskodás vagy elővigyázat nem védheti meg az emberistént attól, hogy meg ne öregedjék, erőtlenné ne válják, és végezetül meg ne haljon. Tisztelőinek számolniuk kell ezzel a szomorú szükségszerűséggel, és úgy kell megoldaniuk a kérdést, ahogy tudják. A veszély igen nagy; ha ugyanis a természeti folyamatok az emberisten életétől függenek, milyen katasztrófák bekövetkezése várható erejének fokozatos gyengülésétől, majd végső megszűnésétől a halálban? A veszély elhárítására csak egyetlen lehetőség kínálkozik. Meg kell ölni az emberistént, amikor ereje csökkenésének jelei mutatkozni kezdenek, és egy erős utódba kell átvinni a lelkét, még mielőtt a fenyegető hanyatlás komoly károkat okozna benne” (159.). Ha hiszünk a *hau* erejében, ezt kell tennünk, hiszen ellenkező esetben kárbaveszne, mégpedig nem a közösségi potlacs értelmében veszne kárba a lélek. Megtörne az egyensúly, megbillene a lét általános ökonómiája. Meggyőződésem, hogy ebben a rituális királygilkosságban találjuk az áldozat ősformáját: ha a király meghatározott előnyöket élvezhetett egzisztenciális és társadalmi léte során, s e lélek kiegyenlítő szerepet játszott a természeti hatalmak erőinek egyensúlyában, úgy a lelket (ami persze nem személyes lélek, hanem *taonga* a maori értelemben), úgy kell visszaadni, úgy kell adomány tárgyává tenni, hogy az hosszú távon a közösség gazdaságtanának, anyagcseréjének a fennmaradását biztosítsa. Hiszen ha a lélek önként távozna a testből, ez csupán annyit jelentene, hogy egy mágus, varázsló vagy gonosz szellem kivonta onnan, s megakadályozta a természetes vándorlásban. De

még ha sikerülne is a megfelelő eszközökkel elfogni a távozó szellemet (a haldokló orránál és szájánál végezhető az effajta művelet), a szellem már gyenge és kimerült volna, és a közösség érdekeit ily módon már nem szolgálhatná. A megoldás tehát az, hogy az istenkirályt megölik, és lelkét a megfelelő élet-erős utódba viszik át. Ez tehát az archetípus, ahogyan azt Frazer kimutatta. A későbbiek során a modell finomodik, áttételessé válik. A következő stádium az, amikor a királyt nem erejének elvesztésekor, hanem eleve meghatározott időszak után ölik meg. A spártai király uralkodási ideje például – összefüggésben a korai görög kalendárium számítási elveivel – nyolcéves időszakra korlátozódott. „Ennek okát a korai görög kalendáriumra jellemző asztronómiai megfontolásokban kell látnunk. A

holdidő és a napidő eltérése az egyike azoknak az újra és újra jelentkező rejtélyeknek, amelyek a barbárságból kiemelkedő ember gondolkodását próbára tették. Nos, a nyolcéves ciklus az a legrövidebb periódus, amelynek végén a nap és a hold valóban együtt jelzik az időt, miután az egész szakasz alatt úgyszólván átfedték egymást. Nyolcévenként például csak egyszer fordul elő, hogy a telihold egybeesik a leghosszabb vagy legrövidebb nappal, s mivel ez a találkozás egyszerű napórával észlelhető, természetesen ez a megfigyelés az alapja annak a naptárnak, mely tűrhetően, bár nem pontosan össz-

hangba hozza a hold- és a napidőt” (Frazer, 172.). Nem véletlen tehát, hogy az athéniak nyolc éven te küldték ama híres, hét fiúból és leányból álló adójukat Krétára, mely ekképpen nyilvánvalóan kapcsolatban állott a mínoszi király hatalmának a megújításával. Nem is tudjuk pontosan, hogy mi történt velük. Az általános felfogás szerint bezárták őket a labirintusba, hogy ott a Minotaurusz felhalja őket. Vélhetőleg ez annyit jelentett, hogy élve megsütötték őket egy bronz bikában vagy bikafejű istenszoborban, hogy ezzel megújítsák a király illetve az általa megszemélyesített nap erejét. Az áldozat tehát egészen egyszerűen a világi hatalom átörökíthetőségének spirituális oldalát jelzi.

Ez az eljárás tehát lehetővé teszi azt, hogy a király számítson erre az eseményre, és biztosíthassa azt, hogy kicserélhesse magát egy áldozati alanyra. Ilyen esetekben akár ideiglenes királyokat is választanak. Ennek népi maradványa például a cornwalli álkirály esete (még a 16. századból is vannak feljegyzések), akit a környék szabad birtokosai közül választottak, díszes ruhában kísérték a templomba, a legjobb étkekkel megeztették, majd pedig mindenki szépen hazament. Ilyesmiről lehet szó a „pünkösdi királyság” metaforájában is. Ennek az esetnek alesete az a fordulat, amikor a király fiait kell feláldozni a király helyett. Szintén Frazernél szerepel a következő példa. „A Nyugat-Ázsiában élő szemitáknál a király az országot fenyegető veszély esetén néha saját fiát adja áldozatul a népért. Bübloszi Philón a zsidókról szóló munkájában ezeket írja: »Ósi szokás volt, hogy nagy veszély esetén a város vagy az ország uralkodójának szeretett fia halt meg az egész népért. Ezzel próbálták meg kiengesztelni a haragvó démonokat. Az így feláldozott gyermekeket misztikus rítusokkal ölték meg. Kronosz (Saturnus), az ország királya, akit a föníciaiak Izraelnek hívtak, egyetlen fiát, Jeudot (a föníciai nyelvben ez ‘egyket’ jelent) királyi ruhákba öltöztette, és feláldozta az oltáron, amikor az ország egy háború alkalmával ellenséges támadás miatt nagy veszélyben forgott.»” (186–187.)

Eddig azonban csak az áldozat tárgyi-történeti formáival foglalkoztunk. Ideje egy pillantást vetni az áldozat időbeli struktúráira is. Az áldozat időbelisége nyilvánvalóan az ismétlés. Már a görög példánál is láttuk, hogy az áldozat az ismételhetőség, a ciklikusság lehetőségével lépett be a világidőbe. Az ismétlés azonban előfeltételezi az emlékezést. Akármit gondoljunk is az emlékezés lényegéről, az emlékek realitásáról, reprezentációjának lehetőségéről, egyéni vagy kollektív jellegéről, Freudnak a *Mózesben* előadott története jó kiindulópontként kínálkozik az áldozatra való emlékezés, illetve ennek elfojtása értelmezése szempontjából. Mint közismert, Freud azt állítja, hogy a hordát uraló erős hím megfosztotta őket a reprodukció lehetőségétől,

sőt ha veszélyt jelentettek a számára, akkor megölték, kasztrálta vagy elüldözte őket. E fiúk kis közösségekben éltek, és rablással, erőszakkal szereztek asszonyt maguknak. Jobb sorsa csak a legkisebb fiúknak volt, akik az apa öregedéséből bizonyos előnyre tehettek szert. Itt gondolhatunk a népmesei „legkisebb fiú” vagy a bibliai József történetére is. Freud így folytatja a *Mózesben*: „A következő lépés ennek a kezdeti »szociális« szervezetfélének a megváltoztatására talán a közösségben élő, elűzött fivérek egyesülése lehetett, az apát közös erővel megölték, és azoknak az időknél a szokása szerint nyersen megették. Ezen a kannibalizmuson nem kell megütköznünk, még sokkal későbbi időkben is előfordul az ilyesmi. Lényeges azonban az, hogy mi ezeknek az ősembereknek ugyanolyan érzelmi beállítottságot tulajdonítunk, mint aminőt korunk primitívjeinél, azaz gyermekeinknél az analitikus kutatás segítségével megállapíthatunk. Tehát, hogy az apa iránt nemcsak gyűlöletet és félelmet éreztek, hanem őt példaként tisztelték is, és valójában mindegyik a helyére szeretett volna kerülni. A kannibalisztikus műveletet ilyenformán úgy értelmezhetjük, mint arra való kísérletet, hogy egy darabjának bekebelezésével a vele való azonosulást elősegítsék” (129.). Freud szerint a rituális király- vagy apagyilkosság ezen formája az első lépés a társadalmi szerződés kialakítása felé. Feltételezi, hogy ezek után a fivérek testvérisége lemondott az apai hatalom kizárólagos birtoklásáról (jog), korlátozták az erőszak alkalmazását (erkölcs), illetve lemondtak az anya és a nővérek megszerzéséről (incesztus tilalma és exogámia). Ugyanakkor – és ez a számunkra valóban lényeges mozzanat – „az apa emléke tovább élt ennek a testvéri szövetségnek a korában is. Valamely erős, talán a kezdetben egyúttal rájuk nézve veszedelmes és félelmetes állattal helyettesítették az apát. Ez a választás talán idegenszerűen hat ránk, de az a szakadék, melyet az ember később önmaga és az állatvilág között támasztott, a primitíveknél még nem létezett, és nem létezik gyermekeinknél sem, akiknek állatfóbiai mögött felismerhető az apától való félelem. A totemállattal való kapcsolatban teljességgel fennmaradt az apához való érzelmi kapcsolat kettőssége (ambivalenciája). A totem egyrészt a klán valóságos fizikai őst és védőszellemét jelentette, akit tisztelni és kímélni kellett, másrészt viszont egy megjelölt napon ezt a totemállatot ugyanabban a sorsban részesítették, mint hajdan az ősapát: a törzstársak közösen megölték, és megették” (131.).

Ez a totemlakoma, az áldozati ünnepség egy fajtája. Próbáljuk meg értelmezni, ami történik. [...] Vegyük észre, hogy a totem szimbolicitásában több rejlik, mint a cserén alapuló általános ökonómia: azzal bizonyos értelemben ellentétes, a lét egy bizonyos régióját, ha úgy tetszik, egy regionális ökonó-

miát emel az általános fölé. A freudi módszer immanens dialektikájáról van itt szó: „az idealizációnak, identifikációnak, szublimációnak nevezett magasabb rendű szemponttal játékba hozott eljárások vagy mechanizmusok megérthetetlenek maradnak egyetlen ökonómia keretén belül” (472.). A döntő fontosságú Felettes Én elmélete oszcillál két ellentétes pólus között: egyfelől egy erőteljes monizmus, mely azt tanítja, hogy minden impulzus eredete az ösztön-én, másfelől a vágy és autoritás dualizmusa, melyben „az egyetlen figura, mely redukálhatatlan a vágyra, az apa figurája” (472.). Ricoeur szerint végső soron megoldatlan marad, hogy mi a rendszer első eleme, a felettes én vagy az ösztön-én, s ez véleménye szerint csak a szublimáció mindkét irányban hiánypótló szerepén keresztül volna megoldható Freud számára (s már ez csúsztatás volna), de valójában Freud nem tud valódi dialektikát felállítani az autoritás kívülje és a vágy szollipszizmusa között. Ha ez így van, akkor a freudi tézisek rendkívüli plaszticitása ellenére nem tudjuk elfogadni, hogy az áldozat-tematika megközelítése számunkra a felettes én rituális meggyilkolásának, az erre vonatkozó szublimációnak, illetve az eredeti helyzetnek a *vallás fenomenjében* történő helyreállításában adódna. [...] Az áldozat kérdése pontosan az a kérdés, ahol a filozófia nem követheti a régóta jól bevált módszert, egy alany, szubjektum előzetes meghatározását, hanem a közösből, a közösségből kell kiindulnia. Az áldozat lényege az áldozati közösség, mely az áldozatban konstituálódik.

Elsősorban egy nem kevésbé botránys szerzőre, Georges Bataille-ra hivatkozom. Bataille látta az áldozat problémáját. Sok szempontból erre építette

filozófiáját. Először is, azt a bizonyos problematikus dialektikát, melyet Freudnál láttunk, Bataille a *dramatisation* fogalmában kísérelte megoldani. Mivel nincs módunkban egy teljes félévet szentelni a kérdésnek, fogadjuk el, hogy Bataille-nak ez a kategóriája a traumán keresztül filozófiailag körülbelül oda vezet bennünket, ahová a Hegel-Kierkegaard-Heidegger belső hármias szorongás-fogalma. Az *Angst* itt – mint tudjuk – nem lélektani kategória, hanem az egzisztencia, az Itt-lét nyitottságát, a más-létnek való kitettségét jelző instancia. Bataille: „ha nem tudnánk dramatizálni, soha nem tudnánk kilépni önmagunkból.” A *belső tapasztalásból* idéztem. Bizony: az áldozat létünk nyitottságának próbája. A „rendszer” nem egy felettes alany (az áldozat és ennek metafizikai helyettesítése) révén lép működésbe, hanem egy másik lét általi hívás révén. [...]

Bataille azt mondja, hogy ősünk megdöbbenő ellentmondást talált a természet általános ökonómiájában a halál és a szexus különleges helyzetét illetően. Az első lépés tehát ennek a két régióknak a tabu alá helyezése (halott vagy menstruáló nő). E két kategória a szorongás forrása. A szorongás pedig nem más, mint amiben az emberiség létrejött (tehát nem a majom, a munka, az intelligencia etc.) „A szorongás az, úgy tűnik, ami létrehozza az emberiséget: nem pusztán a szorongás, hanem a meghaladott szorongás, a szorongás meghaladása” – mondja Bataille *Az erotizmusban*. Az ember lényegét tehát a *dépassement de l'angoisse*, azaz a nyitott metafizikája adja. Az ember az a lény, mely kilép a saját ökonómiájából (lásd halál és szexus), mely hallgat egy másik lét hívására, melynek közösségét nem a *Volk* identitásának, identifikációjának felettes én-je adja, hanem az áldozat bizonytalansága.

De hogyan? Emlékeznek még a lét túláradásának logikájára, amiről Ricoeur beszélt? Nos, Bataille ugyanezt mondta 30 évvel korábban: a szorongás meghaladása nem egy felettes én projekciója, hanem az élet többlete. [...] Az élet tehát maga a többlet, a felesleg. Az élet mindig a több, a többlet-értelem. Ha ez így van, akkor az eredeti példánkban (Mauss) szereplő áldozati adomány, a *don*, a nem pusztán kiadás, értékcsökkenés a vagyonban, hanem annak pozitív értelemben vett elfogyasztása, kiadása: a *don* kategóriája átalakul a *don*-t „megszüntette-megőrző” *abandonement*-né. Az áldozat tragikum a többlet kifejtésében, annak elhagyásában, végső soron a lemondásban, az elengedésben rejlik. Az áldozat nem más, mint az elhagyott lét, mely többé nem erőteljes *Mit-sein*, hanem önmagában bizonytalan és alaptalan elhagyott-lét.

Egy másik francia szerző, Bataille barátja, Maurice Blanchot, ezt a helyzetet a szeretők szituációjához hasonlítja. Blanchot *A kimondhatatlan*

közösségben azt mondja, hogy a szeretők léte [...] viszonzás és garancia nélküli lét, melynek lényegét az *abandonement* értelmében az adás, de elsősorban önmagam átadása jelenti. De ennek az önmagamnak a léte éppen csak abban a meghatározhatatlan többletben, meghaladásban fejeződik ki, amiről Bataille beszélt: ez az önmaga csak a közös lehetőségessége és lehetetlensége felől, ennek lehetetlen dialektikája felől konstituálódik. Ha az áldozat tehát ebben az értelemben az egyes és a közös nem létező fordulópontja, a dialektika lehetetlensége, úgy ebben a mozzanatban – mint Bataille mondja – felfüggesztésre kerül a munka, az idő, és érvénybe lép – az ünnep ideje. Az áldozat per definitionem az időn kívül történik: az áldozat az ünnep idejét tárja fel, ide hív, melyben – legalábbis időlegesen – értelmét veszti a saját és idegen kettőssége. Az áldozat közösségében a résztvevő tehát egyszerre a saját és a másik halálát halja: bekövetkezik az, amit Blanchot a halál alteritásának nevez. Az ember halandó. Ez az ember talán legrégebbi definíciója. De mi történik akkor, ha azt állítjuk, hogy az ember előbb értette az áldozat halálát, mint a „saját halál”-t?

Németh Marcell

BAKA ISTVÁN

November

A fonnyadó falevelek,
mint öregasszony-ajkak.
Szétgurult olvasószemek
a földeken a varjak.

És templomboltozat az ég,
a felhő isten árnya.
Görnyed a novemberi rét
bokrok alázatába.

Imát motyognak a levelek:
elfonnyadt, ráncos ajkak.
Megalvadt vércsomók utak
ereiben a varjak.

1974

„Rettenetes a kísértés a jóra!”

Kissé zavarban állok itt, és szerepzavarom sem kisebb. Zavarban, mert nem nekem kéne itt lennem, hanem páromnak – Balassa Péternek. Meghívásom neki szól. Igyekszem hát *hozzá* hűen gondolkodni és beszélni. Folytatni a „végtelen beszélgetést” – ahogy ő mondaná –, amelybe ő is csak bekapcsolódott, a végtelen beszélgetést ember és teremtője, ember és a teremtés, magunk és egzisztenciánk, történelmünk, ember és ember között, köztünk.

Szerepzavarom annál is nagyobb, mivel olyan dilemmáról kellene előadnom, melyet nem oldottam meg, ráadásul nem is tartok megoldhatónak. Mely nemcsak szakmai tevékenységemet kíséri végig, de spirituális és személyes életemet is, és azt gondolom, mindannyiunkét. Na de van-e hitele személyesség nélkül? Ezért személyesnek kell lennem. Együtt-töprengőnek kell lennem, pedig kinyilatkoztató stílusok sokaságán nőttem fel. Igyekszem hát *magamhoz* hűen gondolkodni és beszélni.

A kétféle-kétfelé hűség – remélem – nem mond ellent egymásnak, de nem is azonos. Ahogy semmi nem azonos, ami kettő vagy sok...

És ezzel máris témánk közepében vagyunk.

Mert *áldozatot hozni nem annyi, mint lemondani valami értéktelenről*. Az aszkézis tárgyát, sajnos, hajlamosak vagyunk leértékelni, mintha a testünk, szexualitásunk a lemondások által lebecsülendők-ké válnának. Pedig az igazi áldozat nem a fölöslegről, a rosszról, a gonoszról, valami csúnya dologról való lemondás. A szabad akarat igazi leckéje sajnos nem egyszerűen a jó és a rossz közti választásban van, hanem azokban az életleckékben, melyekben *egyaránt* értékes személyek, eszmények, utak között kell választanunk. A választás, döntés kényszerre által a *közöttből közül* lesz.

Nagyon kicsi, hétköznapi dolgokra gondolok. Apró drámákkal, tragédiákkal és komédiákkal kezdődik. Drága nagyapám, a világ legédesebb, legszeledebb, legönzettelenebb embere a 95. születésnapján felidézte, hogy őt már csecsemőként kisemmizték, mert édesanyja kevés kis tejére (a nagyon szegény, folyton éhező hétgyerekes falusi foltozó szabó zsidó családba) pusztán részvéttől mellére fogadta a szomszéd parasztember árván maradt csecsemőjét. Angyali dédanyám áldozatot hozott. Ez kétségtelen. Helyesen, szívből tette. Egyszerűen nem tudott másképp dönteni. De egyúttal feláldozta gyermeke biztonságérzetét, önbizalmát is, meghatározta nagyapám személyiségfejlődését. Persze, nem ezzel az egy, bár vitális fontosságú döntésével, de

személyiségéből fakadóan, egész áldozatos életével. Nagyapámnak két választása maradt: egy káini és egy ábeli. Ő az utóbbit választotta, míg néhány testvére az önző irigység jegyében élte életét. Ő azonosult szüleivel, áldozathozó ember lett. Persze egész életében fájó gyomrával küszködött. És élete végén nemes egyszerűséggel közölte: egész életemben hülye voltam. Nem volt büszke önmagára, csak egész egyszerűen ő sem tudott másképp. Szerencsésebb esetekben nem tűnik ilyen kiélezettnek a helyzet, de ahol már kettő, három, sok ember van, ott választani is kell, ha mást nem, sorrendet. És a sorrend már személyválogatás. Elsőbbség, fontosság – a szeretetben, megbecsülésben. És még jó, ha módunk van legalább az idővel, időben kiegyenlíttetni, kárpótolni, sorrendet váltogatni.

Merem remélni, ha kicsit vár, és jut rá ideje, tán Káin áldozatát is fogadta volna az Úr. Legalább az igyekezetét méltányolta volna. S akkor talán Káin sem vált volna testvérgyilkossá, vagy legalábbis nem annyira. De akkor is! A sorrend! Már ketten voltak! Már dönteni kellett. Valaki elsőbbségét már föl kellett áldozni. Jahve még népet is választott, amellyel először szövetséget kötött. Lett is baj belőle elég. S akit mi kérünk meg, hogy hozza meg ezt vagy azt az áldozatot testvéréért, szüleiért, gyermekeért, értünk! Hogyan számolunk el magunkkal, a feláldozottal szemben vagy inkább iránt? Érezzük fájalmát, veszteségét, a háttérbe szorítottság tudatát, az elutasítottság sértettségét, haragját, irigységét, gyűlöletét. De a kiválasztott se jár jobban. Gondoljunk csak József elbizakodottságára és kútba vetettségére! „Melyik ujjamat harapjam?” – kérdi a mondás. Az élet kényszerére hivatkozhatunk, de a személyességet képtelenség kivenni a helyzetekből. Ha másért nem, hát mert megkérdezzük tőlünk: miért pont én?!, miért ő?! – és fordítva.

Hogyan szoktuk az efféle szívbemarkoló dilemmákat, örök, bár néha komikusnak tűnő konfliktusokat feloldani? Mondhatjuk: ha Istenhez hűek vagyunk, akkor a Másikhoz is (de melyik másikhoz?) és önmagunkhoz is hűek leszünk (de melyik önmagunkhoz?). Mi a baj ezzel a válasszal, holott hát nincs is baj vele? Miért érzem mégis úgy, hogy olcsón kifizet, aki így akar megnyugtatni? Hogy részvéttel frázissal intézem el a hozzám fordulót, ha egyenesen Istenhez utalom? Hogy ez nem a vigasz szava a kisemmizett, feláldozott számára? Hogy iszonyú részvéttelenség az éppen a kereszten Abbát kiáltót „nem baj, majd idővel elmúlik” frázisával vigasztalni.

Hát baj, bizony, sok van ezzel. Egyrészt: honnan tudhatom, tudhatod, tudhatja bárki ember fia, hogy a sok jóból éppen melyik volna Isten akarata szerint való? A sok jót akarónak melyik áldozatát fogadja el? Dunát lehetne rekeszteni a kényszeres töprengőkkel, akik percenként teszik föl maguknak

a kérdést: honnan tudjam, hogy a belső hang (az ún. mély-én), amelyhez tanácsadóim utasítottak, tényleg Istentől való-e. És még jó, ha nem attól retteg, hogy éppen a sátántól ered talán. Aztán még tessék csak nyugodtan hozzátenni, hogy az illetőnek bizonyára nem elég erős a hite. Hát valóban nem, de pszichológiailag a napnál is világosabb, hogy elsősorban nem Istenben nem bízunk eléggé, hanem önmagát becsüli le. Valóban nem bízunk abban, hogy lehet ő olyan fontos, szeretetre méltó és elfogadható, hogy Isten megszólítsa, eligazítsa. Persze kész válaszunk erre is van: Isten ingyen kegyelme, jósága, szeretete, mely mindenkire kiárad. De hát akkor engedjem át magam a sok rossznak is, ami bennem van?! A töprengési kényszernek ez a mókuskereke olyan gyermekek sorsútja, akiket szüleik nem fogadtak el egyszeri különösségükben, akiket a szeretethez keményen hozzákapcsolt feltevésekkel, tulajdonságaik, készségeik közül a szülőknek tetszőt válogató szeretetben neveltek. Isten segítségével neki ahhoz kell, hogy például egy terápiás kapcsolat eljuttassa őt odáig, hogy már ne a szülői tükörben lássa önmagát, ne az ő szemükkel lássa magát és a világot, ne a nevelői bizalmatlanságban érzékelje Istent, ne öngyötrő büntudattal kezelje gyarló mivoltát. Érezze, hogy bűneiben mindnyájunkkal osztozik, viszont erényei, képességei egyszeriek, mindnyájunk számára nélkülözhetetlenek, mint ahogy a többi emberé is külön-külön, másképp és másképp. És hogy ezeket az erényeket nem áldozhatja föl, mert ittlétének, küldetésének része,

lényege. Ennek föláldozását nem kérheti tőle senki. Ez nem lenne „jó áldozat”. [...]

Mielőtt elhamarkodottan betegséggént, devianciaként egy legyintéssel elintéznénk a kételkedőt, hogy honnan tudhatná az ember, mi Isten akarata, idézzük a *Félelem és reszketés* Kierkegaard-ját! „A hit éppen az a paradoxon, hogy az egyes, mint egyes magasabb rendű az általánosnál [értsd: az etika-inál – BGJ], igaza van vele szemben, annak nem alá, hanem fölé van rendelve [...]; hogy az egyes mint egyes abszolút viszonyban áll az abszolúttal” (Európa Kiadó, 1986. 94–95.). „Miközben tehát Ábrahám fölkelte csodálatomat, meg is rémít. [...] Mit tesz az, aki az általánost adja föl valamely még magasabb rendű dolog eléréseért, ami nem az általános? Lehet ez bármi más, mint kísértés? És ha igen, de az egyes hibázik, van-e a számára mentesség?” (I. m. 103.)

„Milyen módon létezett tehát Ábrahám? Hitt. E paradoxon révén a csúcson marad, és ezt senki mással nem tudja megértetni, hiszen a paradoxon az, hogy ő mint egyes abszolút viszonyba került az abszolúttal. Van-e ehhez joga? Ez a joga ismét a paradoxonban rejlik; mert amennyiben megvan ez a joga, úgy nem az általános [értsd: etikai, társadalmi vallási törvény – BGJ] révén, hanem létének mint egyesnek a révén van meg. Hogyan bizonyosodik meg hát az egyes arról, hogy joga van ehhez?” „Ábrahám története tehát az etikum teleologikus felfüggesztését tartalmazza.” (I. m. 106.)

Azt ajánlom, lássuk be most már, hogy mindnyájan farizeusok vagyunk, amikor nap mint nap úgy teszünk, mintha az élet etikai dilemmái megoldhatóak lennének etikai és ugyanakkor hitbéli alapon. Hogy a hitbéli nem sértené az etikai elveinket. „Mihelyst az egyes az általánossal szemben egyediségében akar érvényesülni, bűnt követ el. [...] A hit ugyanis az a paradoxon, hogy az egyes magasabb rendű, mint az általános [...]. Ha ez nem hit, akkor Ábrahám elveszett” (I. m. 91., 93.). Mert ugyan mit is kezdhethetnénk különben etikailag azzal a Lukács idézte jézusi paranccsal, hogy „ha valaki énhozzám jó, és meg nem gyűlöli az ő atyját és anyját, feleségét és gyermekeit, fitestvéreit és nőtestvéreit, sőt még a maga lelkét is, nem lehet az én tanítványom.” (Lk 14,26)?!

Az áldozathozatal kulturális és vallási tudattalanunk-tudatunk számára látszólag egyértelműen pozitív fogalom. A hétköznapiakban mégis szent borzadállyal nézzük az entuziasztikus, misztikus cselekedetek és életek gyakorlatban mértéktelennek és követhetetlennek minősített tetteit. A hitbélivel szemben az etikait, az etikaival meg a hitbélit játszunk ki, mikor melyik mond ellent ösztönös kulturális (!) jóérzésünknek, vagy rosszabb esetben érdekeinknek.

* * *

De térjünk vissza a hétköznapi világába! Itt van az egyszerű válasszal szemben a legegyszerűbb életek által is felvetett, felvethető teodiceaproblémák sokasága, sokarcúsága. Három testvérből az egyik az első, a másik a középső, a harmadik a legkisebb helyzetének előnyeivel és hátrányaival küszködik. Ikrek közül az anyai szervezet kénytelen az egyiket elsőnek, nagyobbnak, erősebbnek „kiválasztani”, a másikat satnyábbnak, követőnek meghagyni. Aztán akár kompenzálhat is egész életében, akkor meg azzal lesz igazságtalan. Ahol már kettő van, ott nincs egyenlőség, nincs igazság. Ott áldozat és áldozathozatal van, bármennyire szeretnénk is kikerülni e csapdát. Kemény lecke. Hogy arról ne is beszéljek, ha van egy beteg a gyerekek között vagy egy-két öreg szülőnk. Ki lesz az áldozat?

Azt hiszem, kijelenthetjük, mindnyájan áldozatok vagyunk és mindnyájan agresszorok. Mint az Úr Ábrahám történetében. Mert hát Ábrahám aztán igazán Istenre hallgatott, amikor eléggé alattomos módon fel akarta áldozni Izsákot! Kierkegaard-ral állítom: Ábrahám tette etikailag igazolhatatlan. (Hogy megelőző, sokszor elhallgatott, bűnként a hagyományban számon sem tartott gázságáról, Hágár és fiuk elűzetéséről ne is beszéljünk!) Mit tennénk ma egy emberrel, ha hasonló tette készülne? Minimum bolondok házába zárnánk. Hát akkor tisztességes a válasz: kövesd Istent, majd minden megoldódik? Hol találom Istent? Az Írásban? Az egyházban? Melyikben? Mindegyik annyiféleképpen értelmezte az Írást, annyi mindent mondott és tett már, és tesz ma is, ami minimum tévedés, ha nem bűn, és annyi mindent nem mondott és nem tett, amit kellett volna! Mindezt Isten nevében!

Még a szeretet parancsa sem automatikus vezető. Mert mi van akkor, ha kettőt, hármat, sokat – férjet, feleséget, gyereket, gyerekeket, szülőket, munkát, hazát, eszmét, sőt, urambocsát!, magamat is szeretem, mint felebarátomat? És mi van, ha ezek érkei szemben állnak egymással? És mi van, ha a kicsi lányt az apja a szeretet nevében, kéri, könyörgi szexuális szolgálatra? Hova legyen ez a szeretetre nevelt hívő kicsi lány? És mi van olyankor, ha a szülők, nagyszülők azt kérdezik: melyikünket szeretsz jobban? Ki jön az én házába?! És mit kezdjen féltékeny szeretetével az a kicsi, akinek megparancsolják, sugallják, szuggerálják, hogy szeresse, szeretnie kell, sőt mi több, már szereti is kistestvérét? Önként és dalolva mondjon le az addigi szoros intimitásról szüleivel, legyen okos és nagy, mikor még olyan kicsi?! Mímeli vagy magába szuggerálja az ambivalencia nélküli szeretetet, koravén lesz, aztán felnőtt korára mindenki áldozata, szerettei prédája lesz belőle, a részvét betege, vagy pedig olyan ember, aki különös, bizarr, de közkeletű vad ideológiákba vetíti ki elfojtott irigységét, indulatait. [...]

A legnagyobb visszaéléseket, csonkításokat és öncsonkításokat a szeretettel, a szeretetben követjük el. A legnagyobb áldozatokat a szeretet nevében követeljük egymástól és önmagunktól. Ha szeretsz, akkor...! Így kezdődnek a zsarolások is, a jogos kérések is. A szeretet, sokszor szeretett évideálunk nevében áldozzuk fel fontos énrészeinket. (És a szeretet nevében fogadjuk el Jézus áldozatát is. Micsoda disznóság!)

A legparadoxálisabb az egészben, hogy *ést* szeretnénk mondani, *ést és ést* érzünk, de *vagy-vagyot* kell tennünk, ami aztán visszamenőleg érzéseink tisztaságát is megkérdőjelezi. Lehet paradoxonokban gondolkodni. De élni?

Talán látható a fentiekből, hogy a hétköznapi áldozathozatal és áldozatlét kényszerét, a pszichológiaiak tűnő, pszichikaivá váló problémáinak gyökerét az emberi *épp-így-lét* egzisztenciális „Istenlakatjában” vélem végzetesen megalapozottnak. (Bocsánat a blaszfémiaért!) Abban a tényben, hogy a teremtés az *egy-gyel* szemben a sokról, a többről szól. Érisz almája már azzal el van vetve, hogy a fizikai világban ebből a sokból egyszerre egy helyen csak egy tárgy, egy személy lehet, hogy egy személy nem lehet egy időben két helyen, és ebben az egy időben, itt ezen az egy helyen teljes lélekkel csak egy autentikus cselekedetünk lehet. Ez az egyetlen egyértelműség, minden más sokértelmű: döntések-

re, választásokra és áldozatokra kényszerít, mely mögé aztán egész személyiségünkkel, egész további életünkkel oda kell állnunk. Mert bármennyire közösségi is hitvallásunk, bármennyire társadalmi lények vagyunk is, megszólítva mégis egyediségünkben vagyunk. És még jó, ha a helyet és időt megválaszthattuk, s nem sorsszerűen vagy teljesen a vak véletlen következtében zuhant ránk. Mert az emberi lélek és szellem „természeti” alaptulajdonsága, hogy mindent, amivel találkozik, jelentéssel ruház fel, zsigerivel, érzelmivel, etikaival, spirituálissal. És minden tettünknek – ha akarjuk, ha nem, ha igenljük, ha nem – erkölcsi érzelmeink is jelentést, értelmet adnak: ami a dilemma egyik oldalával szemben bűn, az a másik iránt áldozat lehet és fordítva. A bűnt már ezért sem tudjuk elkerülni. De jogos-e, kell-e ezért rossznak tudnunk magunkat? Tengelyi-parafrazissal: ahogy a „bűn sorseseemény” lehet, úgy a sors bűneseményé válhat. Nincs más választásunk: választanunk kell.

Azután itt van még a saját lelkünk is! A legélesebb ellentétek megférnek bennünk: szeretet és gyűlölet egyazon személy iránt, egymással kizáró viszonyban lévő személyek szeretete, ellentétes hajlamok, indulatok és érzelmek. A világ mégis megköveteli az egyértelműséget. A nyugati embernek még gondolkodásmódja is hajlik a kizárásos ítéletekre és igazságokra, értelmünk alig tudja követni a többértelmű, paradoxális vélekedéseket, hát még az egyrészt-másrészt helyzeteket.

Súlyosbítja létünk paradoxális jellegét, hogy személyes helyzeteinkben mégsem kezelhetjük hivatkozási alapként meghatározottságunkat, még az erkölcsi elveket sem, se önmagunk, se a számon kérő másik előtt. Kénytelen-kelletlen hitelesítenünk kell döntéseinket, saját személyes hitelünkkel: esetleg kényszerből, de mégis valamiféle *saját* személyes hit, érzés, intuíció alapján döntöttünk, és ezt el is kell vállalnunk mint *sajátunkat*. Nem tehetek másképp, mint hogy jelentést tulajdonítok ennek az egzisztenciális szituációnak: értelmet feladatot, létem alapfeladatát látom benne. Úgy kell hinnem, hogy éppen erre vagyunk meghíva – másképp nem tudom elképzelni, másképp egyszerűen nem lehet. Úgy kell sáfárkodnunk személyiségünkkel, tehetségeinkkel és hendikepeinkkel, testünkkel és lelkünkkel, hogy életünket végül is sajátunknak érezhessük. Ne mutogassunk, és ne is kelljen folyton a sorsra, a külvilágra, társadalom elvárásaira, vallásra, Isten akaratára mutogatnunk.

* * *

[...] Korunkban az arisztotelészi filozófiai etika útmutatása: Ismerd meg önmagad! [...] betevő falatunkká, mindennapi kenyerekké lett, amiért nem győzhetünk eleget imádkozni. Már az újkor delelő-

jén, 1843-ban Kierkegaard keserve is így hangzott: „Aki megtanulta, hogy egyesként létezni mindenél szörnyűbb, nem fél majd kimondani, hogy az a legnagyobb dolog” (I. m. 130.). A 20–21. század hétköznapi embere számára meg már végképp és szélsőségesen nyilvánvaló, hogy semmiféle recepthez nem tudunk nyúlni, nem haladhatunk bejáratokon, nem igazodhatunk egyoldalúan és automatikusan sem született, sem örökölt, sem választott társadalmi csoportok normáihoz, még szellemi, eszmei, érzelmi csoportokéhoz sem teljesen, bármennyire vágynánk is közösséghez tartozni, ha másért nem, hát hogy megszabaduljunk a döntésekkel járó magányos felelősségünkötől. „Aki Istent egy bizonyos módon keresi, az csak a módot ragadja meg, s nem a módban rejtőző Istent.” (Eckhart mester) Mindannyiunknak a saját fejünkkel kell gondolkodnunk, saját szívünkkel kell éreznünk. S ez a fej és szív csak akkor lesz tiszta, ha önismeret megalapozta belső függetlenség tiszta levegője veszi körül.

Különben is, bár egyfelől kétségtelen, hogy a modern társadalmak szélsőségesen individualisták, másfelől azonban itt kísért az árnyékunk, árnyékuk: a csorda-, nyáj- vagy törzsi szellem, melyben a személy el- és feloldódást remélhet a szabadságra ítéltség etikai szorongásától. Csak a személyes szuverenitás felértékelése és a szuverének közti „folytonos beszélgetés”, a társadalmi és hitélet dialogicitásának középpontba helyezése védhet meg minket személyes és történelmi eltvelyedésektől. Ehhez persze újfajta közösségekre is szükségünk volna, olyanokra, melyek minden egyes tagjuk önrendelkezésén alapulnak, elfogadják és elvárják egymástól a nagykorúságot. Tudva tudják, amit Heidegger egy kiadatlan beszédében így fejez ki: A szeretet elmélyített értelmében: lenni engedés. (Idézi Balassa Péter: *A tanítvány hermeneutikája*. In: *Az egyszerűség útjai* sötétben. Vigília 2006., 147.) Az ilyen családi vagy „munkaközösségek”, szellemi társulások nem rendelnek alá tagjaikat mechanikusan akár a legnemesebb céloknak, harmóniáknak sem, mert áthatja őket a tudás: „A béke (elő)feltétele éppen a különbség, az egyet nem értés, a dia-lógus, a részlegesség, a másság elismerése, elfogadása, nem pedig pusztá eltűrése...” (Balassa Péter: *A béke: kötés*. A 75 éves Török Endrének. I. m. 140.). S hogy a „másik relatív-dinamikus határainál húzódnak az én relatív-dinamikus határain, s a kettő kölcsönös elismerése, tisztelete a felszabadult kommunikáció alapja” (Balassa Péter: *Szabadság, kommunikáció, katolicitás*. I. m. 104.). A legelrugaszkodottabb földi álom persze az, hogy ez a fajta kommunikáció a különböző közösségek között is létrejöhessen.

No de vissza a földre! Mint már korábban is említettem, én a magam részéről egyáltalán nem

vagyok biztos abban, hogy korunk féloldalasságát, az individualitás eluralkodását nem tekinthetjük esetleg éppen fejlődésnek az előző korok előző féloldalasságához, nevezzük így kollektívizmusaihoz képest. Amikor visszasírjuk ezek árnyékát, nem valamiféle történelmi amnéziát hagyunk-e működni magunkban? Kalkulálunk-e a velük járó iszonyú sorsba zártsággal, kollektív bűnök elkövetésére való determináltsággal is?

Amint látják, itt összeért a kétféle-kétfelé hűségem: most is Balassa Péterhez fordulok segítségért, vigasztalásért. Ő a *Bizonyosság helyett beszélgetés* című írásában „a bűnös szekularizált modernség világát” a fiúi helyzet újraértelmezési kísérleteként értelmezi. A „modernkori szubjektívizmus” szerinte „bírálandó és felülmúlható ugyan, de meg nem szüntethető történelmi – tehát az üdvtörténet részét is alkotó – fejlemény [...], csak a szubjektum szenvedéstörténetén mint Isten és egyes emberi egzisztencia abszurd és újra meg újra értelemmel közelítendő párbeszédén belül értelmezhető.”

„A szabadsághoz nem csak az akarás (és ennek öngyötrő tagadása: az önmegvető önalávetés) tartozik, hanem a döntés »mint ennek az egésznek« az elfogadása, ahogy van. Ebből következik még az az »eretnekség« is, amihez ragaszkodnék, hogy a Felvilágosodás és a Megvilágosodás egyaránt fénymetaphora, mely egymást értelmezi-vitatja, tehát az előbbiről *sem* mondhatok el teljes egészében az utóbbi javára, mert nem hiszem, hogy kéretik ilyesmi. »Ég nincs Föld nélkül« [idézet Eckhart mestertől] – ezt csak így tudom mondani, különben nem érteném, miért van Föld?»

Szabadság, kommunikáció, katolicitás című, a II. vatikáni zsinatot kommentáló írásának mottójául Pál apostol Galatákhöz írt levelének (4,1–7) szavait választotta: „azt gondolom: amíg az örökös kiskorú, semmiben sem különbözik a rabszolgától, jöllehet mindennek ura. Gyámok és gondviselők alá van rendelve atyjától meghatározott ideig. Így mi is, amíg kiskorúak voltunk, a világ elemeinek szolgálatában álltunk. De amikor elérkezett az idők teljessége, Isten elküldte Fiát, aki asszonytól született, s a törvény alattvalója lett. Ki kellett ugyanis váltania a törvény alá rendelteteket, hogy a fogadott fiúságot elnyerjük. Mivel pedig fiak vagyok, Isten elküldte Fiának Lelkét szívünkbe, aki ezt kiáltja: Abba, Atya! Tehát nem rabszolga többé, hanem fiú, ha pedig fiú, akkor Isten által örökös is.”

Hosszan elmélkedve e sorokon, többek között ezt mondja: „Minden egyes embernek az egyetemessége, a fiúi felszabadítás... valóban a szabadság megvalósítása, saját szolgaságunkkal szemben – beleértve a szabadság eltévelyedéseit, melyek hozzátartoznak az ember egzisztenciális drámájához.” „A teremtés magának a végtelenül különbözőnek a teremtése is, a másság szabadon engedése...”

Ha Isten megteremtette azt, ami nem Ő, akkor erre mondanunk kell valamit, kérdezni és felelni kell... hiszen a teremtett világ sokfélesége a kozmosz laudációjának része.” „A teremtés ily módon nem más, mint a világ önállóságának, autonómiájának, önelvűségének elfogadása, a világ saját jelentőségének és jelentésadó képességének engedélyezése, ami nem elbitangolást, hanem a pásztorolás felelősségét rejti magában, s amely egyszerre jelzi a világ távolságát Istentől és közelségét Hozzá... Áldás és kiűzetés ez, mely maga a *fájdalmas* kommunikáció, méghozzá *barátian fájdalmas*, ilyen értelemben egyszerre kommunió és szakadék.”

„Csak szabad ember tud szolgálni.”

Ezzel a paradoxonnal szeretném lezárni meditációm az áldozatról, melynek sajnos sem jó, sem rossz fajtáját nem tudjuk fejben lejátszani. Csak megélt tapasztalatokból vagyunk képesek tanulni. Ezt soha ne felejtsük el, amikor ítélni vagy tanácsot adni készülünk!

B. Gáspár Judit

BAKA ISTVÁN

Halottak napja

Egy kisfiú siet a parkon át,
az esti szélben hintalánc vacog,
zörög a megfakult viharkabát,
az égen borbélytányér hold inog.

Az emlékmű talapzatán, akár
angyalszárnyakból hullatott pihék,
mécsek remegnek, szürke és sivár
a kő, a park, s páncélozott az ég.

Mint oszlopról lehorgadó plakát.
nyirkos csirizszagú a félelem,
s megyek, megyek az őszi parkon át,
zsebemben gesztenyék, nyolcévesen.

1982

Nyári szilánkok

*„És akarjuk, hogy többé egy zsidó se lakjék,
kereskedjék, dolgozzék, járjon-keljen vagy
utazzék tartományainkban, választó- és
más fejedelemségeinkben vagy
főpapjaink, grófjaink, nemeseink
területén és birtokain, hanem tartsák
magukat teljességgel kívül
és távol tartományainktól.”
(János Frigyes szász választófejedeleme
ediktuma, Wittenberg, 1543. május 6.)*

Izrael állam ősi történetéről a Szentírás tudósít. Az államalapításról, a bukásokról, a zsidók többszöri elhurcolásáról és visszatéréséről, Jeruzsálem újjáépítéseiről a római megszállásig, Jézus és Pál koráig, a szentély végső pusztulásáig, a diaszpóra lét kialakulásáig. Az újkori Izrael története nem kevésbé eseménydús. Létrejött, majd hatvanéves fennállása, biblikus nagyságrendű történelmi események sorozata. 2006 nyarán kimerevítettem egy pillanatot e történetből.

Még tavasszal határozta el, hogy nyáron Izraelbe utazom. Jó sorsomnak, Izraelben élő apai rokonaimnak köszönhetően már többször elzarándokoltam ide. Pihenni készültem, és ismét bejárni a sok felejthetetlen helyszínt.

Aztán Gáza határában a Hamasz terroristái elraboltak egy izraeli katonát, északon a Hezbollah gerillái megöltek hatot, és még kettőt Libanonba hurcoltak. Kitért a legújabb arab-izraeli háború.

Hazai barátaim és rokonain meglepve kérdezték: mégis utazol? De hiszen ott lőnek! Én meg elmagyaráztam, hogy csak északon lőnek, mert ha tudnának délebbre lőni, már lőttek volna, vagy ha tudnak is, valamiért nem mernek vagy nem akar-

nak. És különben is, ott általában gyakran lőnek. Szóval mehetek nyugodtan, Tel Avivba, Jeruzsálembe vagy délre, az északi részt majd kihagyom.

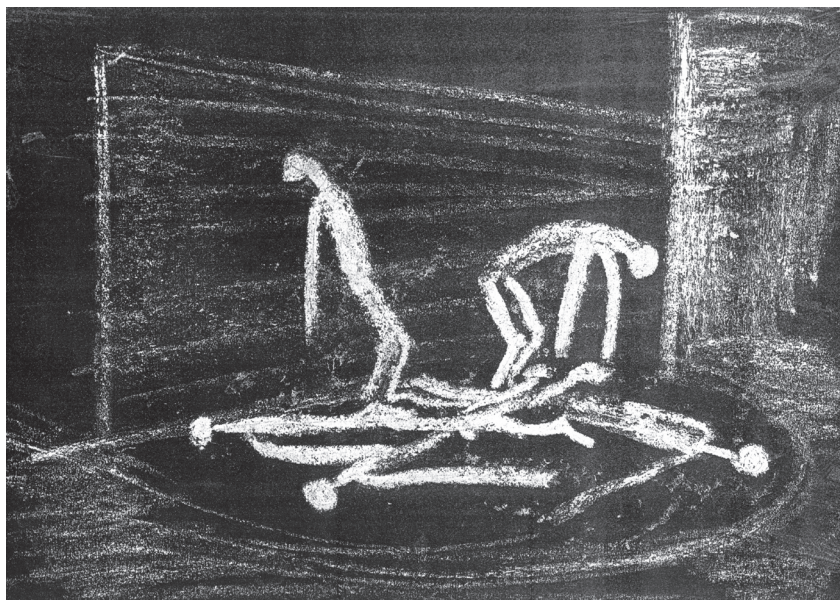
Mentem tehát. De nem a bátorság, a felelőtlenység vagy a könnyelműség miatt. Hiányzott belőlem a félelemérzet. Igazam lett, két hét háborítatlan nyaralás várt rám.

Különös ország Izrael. Kint szerzett élményeim itthonról ellentmondásosnak, ijesztőnek tűnnek. Ott azonban magától értetődök és természetesek. Annak ellenére, hogy e helyen soha nincs béke, a hangulat magával ragad. Sajátos érzés ez, talán abból a mindenkire ható, mindenhol érezhető meggyőződésből ered, hogy a történelem nem ismételheti önmagát. Mert nem hagyják.

Ami mindenkinek először feltűnik Izraelben, az a sok katona a járókelők között. Akkor is, ha csendesek a fegyverek. Fiúk, lányok, akik egyenruhában vagy civilben gépfegyverrel a vállon folyton úton vannak. Míg úsznak egyet a tengerben, fegyverüket a parti homokra vetik. A nagyobb gyermekcsoportokat szinte mindig fegyveresek kísérik. Amikor először jártam az országban, ez riasztott, ma biztonságérzetet kelt. Pestről nehéz elképzelni, hogyan lehet így élni. De Pestre nem lőnek át Budáról, Pestről nem hurcolnak katonákat idegen országokba, nálunk nem fegyvereznek fel irreguláris hadseregeket a határon. Izraelben nem lehet más-hogy élni, nem hagyják. Ez nem érzelmi kérdés, ez a realitás.

Egyik este apám unokatestvérénél vacsoráztunk Tel-Avivban. Közben szólt a telefon, házigazdám feleségét a fia hívta, hogy megnyugtassa, telefonáltak a hadseregtől, az unokája jól van. A srác fent szolgált északon a szárazföldi erőknél, ahol aznap három katona esett el. A szülőknek ilyenkor oda-szólnak, hogy a gyerekük jól van. A fiú hároméves szolgálata végén éppen leszerelés előtt állt, amikor kirobbantak a harcok, így maradnia kellett.

Már hazaérkezésem után olvasom Szilágyi Ákos cikkét a Népszabadságban. A kitűnő író azon elmélkedik, hogy mit jelent az önvédelem. „Nem az a kérdés, hogy joga van-e Izrael Államnak az önvédelemre azokkal szemben, akik létében vonják kétségbe, és agressziót követnek el ellene. Az a kérdés, mit jelent az önvédelem?” Beleérthető-e ebbe okos – értsd: pontosan célba juttatható – bombák hajigálása, hiszen ez elkerülhetetlenül civil áldozatokkal is jár. A megsemmisítendő kilövőállomások ugyanis civil házakban találhatóak. Szilágyi szerint nem. Mert a civil áldozatokkal az okos bomba többet árt, mint használ, több értéket pusztít el, több vértlen embert

öl meg, mint amennyit megvéd. Humánus szavak, de egy dologra nem adnak választ: akkor mi a teendő? Itt Pesten ezt a kérdést elfelejthetjük. Izraelben nem.

*„Summa, ezek a szélhámosok és fosztogatók,
nem méltók sem elnézésre, sem irgalomra,
ezért tetszik nekem, hogy Prágában
akkora gyalázzal bánnak velük. Ott
zsidó a keresztény között nem ülhet le,
hanem állnia kell, valamint mindig
köpenyben kell járniuk, s bár-
ki joggal megütheti őket.”
(Luther Márton asztali beszélgetése
az uzsora eredményességéről,
Wittenberg, 1536. december 18.)*

„Északon az ország egynegyede pincébe szaladgál, naponta hatszor, nyolcszor, a többiek élék hétköznapi életüket, a lakosság öt százaléka pedig a hadsereg-nél van” – részletezte a realitást egyik rokonom Abu Gos arab kisváros libanoni éttermében, Jeruzsálemtől nem messze. A szent város meglátogatása után tértünk be a zsúfolt vendéglőbe, ahová különösen sokan kirándulnak sabbátkor humuszt, thinát, pitát majszolgatni. A 16. században itt letelepedett arab családról kapta a nevét Abu Gos, akik útvámot szedtek a Jeruzsálembé igyekvő zarándokoktól. Ma is sokan megállnak itt – immár önként – egy kis „vámolásra”.

Két nap múlva Jaffában, Tel-Aviv arab városrészében találkoztam másik rokonommal, aki Haifa közeléből, Tivonból jött le. „Legalább nem kell napközben pincébe rohagálnunk” – mondta. A fia a harcok miatt két napja vonult be, már harmincas éveiben járó nő ember, de gyermeke még nincs. Északra ment, szerencsére a határon innen. Mérnök, technikai feladatai lesznek, valószínűleg nem keveredik harctérre. A jaffai kikötő közelében, az egyik leghíresebb vendéglősnél, Abu Hasszánnál hosszú ideig álltunk sorba az utcán bejutásra várva.

Idehaza, az Evangélikus Élet jegyzetírójától olvasom, hogy miként mondjunk ítéletet keresztényként a harcokról. A keresztény ember nem tekinthet a háború igazságos vagy igaztalan voltára, hanem minden szenvedőnek segédkezet nyújt. Nem fontos, hogy milyen nemzetiségű és hitű a szenvedő ember. A keresztény ember e konfliktusban nem szimpatizálhat egyik féllel sem, írja, elítélően szólva egy amerikai tiszteletesről, aki „kimondta, hogy Izrael népével tart”, majd neve említése nélkül Iványi Gá-

bort – a „pártpolitikussá szegődött lelkész” – oktatja ki, aki „csak az egyik országnak ajánlotta fel segítségét”. (Iványi, mint köztudott, a harcok alatt Izraelbe utazott, és nagyszámú gyerekesreaggal tért vissza a veszélyeztetett területekről, akiket Magyarországára hozott pihenni.)

Groteszk az az arcátlanság, hogy épp Iványi Gábor kap oktatást „a mindenfajta feltételtől és körülménytől független emberbarátság” keresztényi kötelességéről. És megszokott, hogy „keresztény” jegyzetíróinkat a bal vagy liberális oldallal szimpatizáló lelkészek mindig pejoratív jelzőkre ihletik. Jobbra „szegődni” szabad, arra ők nem finnyásak. Balos mellé azonban, mint tudjuk, illene mindig odaállítani egy polgárit is. Ilyenek a mi jegyzetíróink.

De a szerző mondanivalójára oda kell figyel-nünk. Különösen azért, mert az egyházi sajtót általánosan jellemző „tévedésről” van szó. A bármely szenvedő ember melletti kiállás kötelezettségére hivatkozva azt sugalmazzák, hogy háborús konfliktusokban a keresztény ember nem foglalhat állást. Feltételezve, hogy a cikkíró jóindulatú, csak annyit mondok: ez butaság. Az agyonbombázott Drezda, a második világháború sok millió német halottja,

a Hirosimára és Nagaszakira ledobott atombomba sem változtatja meg azt a tényt, hogy a II. világháborút kirobbantó németek és a japánok igazságtalan háborút folytattak. A közel-keleti harcokban minden oldal ártatlanjait sújtó szenvedések ellenére is véleményünk lehet – s legtöbbünknek van is – a konfliktusban résztvevők céljairól, eszközeiről, tetteiről. Persze könnyebb kereszténységünk mögé bújni az állásfoglalás elől, könnyebb ideologizálni, mint színt vallani.

„Mi, Fülöp, Isten kegyelméből Hessen tartománygrófja, Katzenellbogen, Dietz, Ziegenhain és Nidda grófja elrendeljük, hogyan és milyen feltételekkel kell ezután fejedelemségünkben, grófságainkban és birtokainkon elviselni és megtűrni a zsidókat.”

(Hesseni zsidórendelet, 1539 nyara)

Ejlát tíz kilométeres tengerparti sáv az Akabai-öböl északi végén, Izrael déli csücske. Üdülőparadicsom, most túlon túl telve emberekkel. Aki tehette, idejött északról, háború helyett nyaralni. A szálló olyan, mint egy szakszervezeti üdülő, nagycsaládok minden mennyiségben. Többségük nem teljes, szinte mindegyikből van valaki a seregnél. A többiek a Vörös-tenger vakítóan kék vizében úszkálnak, mely a 40-45 fokok ellenére mindig hús marad. Csodálatos élmény, úszás közben, a tengerben tükröződő

vörös sivatagi hegységet bámulni, a közeli Jordánia, Szaúd-Arábia és Egyiptom partjait.

Aki nem engedhette meg magának Ejlátot, de biztonságra vágyott, az kiköthetett például egy ideiglenes sáttábor-városban, az ország középső részén, Asdod és Askalon között, a Földközi tenger partján. De ez nem volt tökéletes megoldás. Délről, Gázából, időnként idáig lőtte rakétáit a Hamasz. Sokan maradtak északon is, és várták a harcok végét. Mert ki kellett várni.

Békésen nyaraltam egy országban, ahol az abszurd vált realitássá. Távolról nézve nehéz elfogadni, és könnyű kritizálni. Jönnek is az ötletek, a tanácsok, sőt a fenyegetések, hogy mit kellene vagy mit nem kellene tenni. A régi pesti vicc jutott eszembe: „Mi van kiírva a tel-avivi repülőtéren? – Écákkal el vagyunk látva! Köszönjük!”

Breuer Katalin

(Az idézetek Csepregi Zoltán *Zsidómisszió, vér-vád, hebraisztika* című könyvéből valók.)

BAKA ISTVÁN

Prédikátor-ének

Ím, két lélegzetvételel
között a csend vagyunk, Uram!
Sorsunkká dermed némaságod –
fordítsd ránk kegyelmed, ha van!

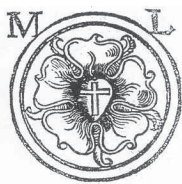
A meggyötört arcú vizeknek
is kín, ha kiürült egék
tükrei csak. Ezt lássuk eztán
óvó tekinteted helyett?

Mint félig béna nyelv, sajogva
forgunk az éj szájüregében,
még motyogunk, kemény fogakba
ütközve, túl minden reményen.

Tárgyakká hülnek a szavak
és tömlőcfalakká a tárgyak,
és szétszór közönyöd alatt
bennünket s elfelejt e század.

1973

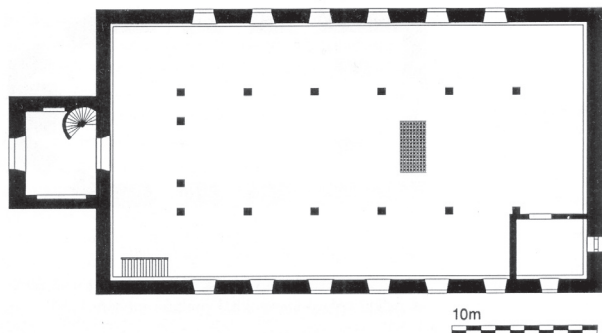
EVANGÉLIKUS EMLÉKEK A NYUGAT-DUNÁNTÚLON

Templomépítés a türelmi rendelet előtt

A reformáció tanainak térhódítása utáni katolikus restauráció sehol sem volt kizárólag vallási meggyőződés kérdése, hanem szorosan összefonódott az aktuális politikai helyzettel. Ez nálunk nem csupán az európai politika helyzetétől függött, hanem a három részre szakadt országban kirívóan tragikus következményekkel járt. Amikor a cseh protestánsok sérelme, illetve két templomuk bezárása következményeként 1618-ban kitört a harmincéves háború, amely három évtizedig egész Európát felkavarta, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem is lehetőséget látott a háborúban, hogy cseh segítséggel kitörjön Magyarország felé az ország egyesítésére.

Ugyanez idő tájt Esterházy Miklós a Habsburg oldalra állt, nem csak azért, mert féltette rendi kiváltságait, de félt Bethlen abszolutisztikus uralmától is – amely minden vallási tolerancia mellett is jellemző volt a fejedelemre –, és tartott annak törökbarátságától is. A cseheket a németek leverték, így Bethlen külpolitikája csődöt mondott, és ezzel együtt a protestáns vallásszabadság reménye is füstbe ment. A csehek feletti győzelem után a császár Esterházy Miklóst bízta meg a dunántúli ügyek rendezésével. E „rendezéshez” tartozott a csepregi vérfürdő is 1621-ben, amikor több mint 1200 lutheránus polgárt gyilkolt meg a kirendelt katonaság, és a várost felégették. A csepregi vérengzés 375. évfordulóján, 1996. január 16-án ökumenikus istentiszteletet tartottak a csepregi római katolikus Szent Miklós-templomban. Sárvár és Sopron után Csepreg is egyik fellegrája volt az evangélikusoknak. 1550 óta tartozott a reformáció lutheránus ágához, s mint virágzó város, két evan-

Nemeskér, a templom alaprajza, 1732

Nemescsó, az 1713-ból származó szószékoltár

gélikus templommal is rendelkezett. Mint egykori Nádasdy-, illetve Kanizsai-birtok, Nádasdy Ferenc katolizálása előtt kultúrközpont kiváló iskolával, az itt képzett tanítók az ország minden részébe eljutottak. 1591-ben itt, Csepregen tartották azt a híres kollokviumot, amelyen a reformáció tanait megvitatta a Dunántúlon szétvált a reformáció lutheri és kálvini ágazata. Csepreg lutheránus maradt, a 17. század elején innen vitáztak Pázmány Péterrel az evangélikus prédikátorok.

Amikor 1676-ban XI. Ince pápa foglalta el a pápai trónust, a külpolitika újra beavatkozott a magyar vallási ügyekbe. A pápa elődjeinek régi vágyát szerette volna megvalósítani: a törökök kiűzését. Ehhez békés országokra volt szüksége. Különösen a magyar–Habsburg viszony nyugtalanította az örökös vallási viszályokkal. Attól tartott, hogy ha a Habsburgok túlfeszítik a húrt, a magyarok elkeseredésükben a törökökhöz fordulnak segítségért. Ezért Buonvisi nuncius által tapintatosan figyelmeztette Lipót császárt, hogy hagyjon fel a magyarok elleni agresszivitásával. Buonvisi bölcs diplomata volt, s jól ismerte a magyarországi vallási helyzetet, ezért virágnyelven tudtára adta Lipótnak, hogy engedje kissé levegőhöz jutni a protestánsokat. Figyelmeztette Lipótot, hogy minisztereinek a magyarokkal szembeni gyűlölködésével a pápa szent szándékát hiúsítják meg, ezért maga a császár vegye kezébe a magyar ügyek rendezését. E rendezés ügyében azután 1677-ben Barkóczy István, volt kuruc főtisztet hívták Bécsbe, aki a kiegyezés feltételül a templomok visszaadását kérte, és szabad vallásgyakorlatot kívánt a protestánsok részére. Ez volt az 1681. évi soproni országgyűlés előzménye.

A hosszú hónapokig elhúzódó soproni országgyűlés legkeményebb témája a vallási ügyek rendezése volt. Végül királyi leirat foglalta össze az eredményeket. A kért templomokat a protestánsok nem kapták vissza, helyettük a 25. és 26. cikkulusok értelmében meghatározott helyeken, vármegegyenként 2-2 templomot építhettek Vas, Sopron, Pozsony, Nyitra, Bars, Zólyom, Turóc, Liptó, Árva, Trencsény, Szepes megyékben, iskolával és paplakkal együtt. Ezekben a megyékben a templom építésre kijelölt helységeket nevezték artikulás helyeknek. Csak ezeken a településeken biztosították a szabad vallásgyakorlatot. A nagyobb véghelyeken és az összes szabad és bányavárosban a visszafoglalt templom helyett saját költségükön a protestánsok új templomot építhettek. Az engedelményekhez tartozott a száműzött prédikátorok és iskolamesterek visszatérésének engedélyezése. A protestáns földesúr ezután is építhetett a birtokán oratóriumot (imaházat), de lelkészt nem tarthatott, és a jobbágnak nem volt joga az oratóriumba belépni. Bár a protestánsok elégedetlenek voltak e végzéssel, bele kellett nyugodniuk, mivel az számukra létkérdés volt.

Nemeskér, templombelső a 17. századi, német területről származó szószékkal, melyen angyalok és evangélisták láthatók

Az artikulás templomok mindig nagy befogadó képességű építmények voltak, mivel 30-40 falu hívóit kellett befogadniuk. Nemeskérhez például 32 falu tartozott. Az ilyen templomnak tornya nem lehetett; csűrre vagy magtárra kellett hasonlítani. Magasságát és építőanyagát a megyei katolikus hatóságok írták elő. Volt amikor néhány arasznyi eltérés miatt a tetőt lebontatták. Az építető egyháznak meglehetősen nehézségei voltak, hogy az előírt szabályokat át ne hágja.

Rendszerint téglalap alaprajzú épületeket emeltek, belül karzatokkal növelve a férőhelyek számát, s a bevilágítás érdekében a karzatok miatt egymás felett húzódó két ablaksorral törték át a tömör falakat. Mivel az 1781-ben kiadott II. József-féle türelmi rendelet után már megengedték a templomépítést, e sok férőhelyes templomok fölöslegessé váltak, illetve a legtöbb helyen át is építették őket. Így napjainkra eredeti állapotában alig néhány maradt ránk.

Az 1774–1778 között emelt tétai templom

Minden megszorítás ellenére ezek a korai templomok rendkívül sok leleményes megoldással készültek, különösen a fatemplomok. Némelyik az „ácsművészet” egy-egy remeke lehetett, s akkor a belső szép faragványos díszítésről nem is szoltunk. Az első pozsonyi templomról csak egy hosszszetű műszaki rajz maradt ránk, amelyet egy szakértő kőműves mester készített a precíz ácsmunkáról a lebontása előtt.

Hazánkban a legszebb és csaknem épségben megmaradt egyetlen egykori artikulás hely a Győr-Sopron megyei Nemeskér evangélikus temploma. 1732 körül kezdték meg az építkezést, – a tilalom ellenére toronnyal, amelyet azonban nem építhettek fel, csak 1862-ben fejezhették be. A téglalap alakú épület két hosszszalán húzódik végig a 6-6 oszlop tartotta karzat. A templom ékessége a szépen faragott szószékoltár, amelyet helyi mesterek két teljesen különböző darabból állítottak össze. Az evangélistákat ábrázoló rész igen kvalitásos reneszánsz faragvány, amelyet feltehetően az egyik Wittenbergben tanult nemeskéri lelkész német felesége révén került a templomba. Megfelelő hangsúlyos helyeken még több más díszítő faragás ékesíti a belsőt. Nemeskén már a 16. században számottevő az evangélikus gyülekezet. 1681-től artikulás hely. Hasonló lehetett Nemescsó temploma is az átépítés előtt, belsejében sok részlet megőrzött abból az időből, amikor még artikulás hely volt a templom. Építészetileg ehhez a típushoz tartozik és kitűnő állapotban maradt ránk a torony nélküli, szószékoltáros Tét temploma (Győr-Sopron megye), amely 1774–1778 között épült.

Pamer Nóra

SZENTHÁROMSÁGI ÉS ÁDVENTI VASÁRNAPOK ISTENTISZTELETI REND

Békásmegyeren (Mező u. 12.):

November 5., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Vári Krisztina

November 12., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

November 19., vasárnap, az összegyülekezés napja

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Cséfalvay Pál
kanonok, a Keresztény Múzeum igazgatója

12.00 órákor közös ebéd

14.00 órákor Schéner Mihály tárlatának megnyitója.

Közreműködik: Fekete László – ének,

Lisznyai-Szabó Mária és Pál Diana – orgona

16.00 órákor vecsernye, igét hirdet: Schweitzer József

November 26., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Fülöp Attila

17.00 órákor orgonaest

December 3., ádvent 1. vasárnapja

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Mártonffy Marcell

December 10., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, szuplikáció

December 17., vasárnap az összegyülekezés napja

10.00 órákor családi istentisztelet,

igét hirdet: Csepregi Zoltán

12.00 órákor közös ebéd

14.00 órákor bibliodramatikus gyermekkarácsony

16.00 órákor vecsernye, igét hirdet: Donáth László

17.00 órákor orgonaest

December 24., szenteste (vasárnap)

14.00 órákor istentisztelet, igét hirdet:

Muntagné Bartucz Judit

December 25., karácsony első napja (hétfő)

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

December 26., karácsony második napja (kedd)

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Fülöp Attila

December 31., szilveszter

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Gálos Ildikó

17.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Az úrvacsorát a hónap 1. és 3. vasárnapján ünnepeljük.

Pilisvörösváron (református templom):

a hónap 2. és 4. vasárnapján 14.00 órákor

BIBLIAÓRÁK

Jób könyve

Tanház Donáth László vezetésével

Alkalmaink: november 16-án csütörtökön,

november 29-én szerdán és

december 13-én szerdán 17.00 órákor

Gyermekcatekésis

Naszályi Márta és Váradai László vezetésével

minden vasárnap 10.00 órákor

BIBLIODRÁMA

2006. november 25-én, szombaton 16 órákor

„Mi köze a szalmának a tiszta búzához?” (Jer 23,28)

– avagy amikor a hamis megtévesztően hasonlít az igazhoz

Muntag Ildikó és Falvay Dóra vár mindenkit, aki a Biblia üzenetét testestől-lelekestől szeretné megragadni.

2006. december 17-én, ádvent 3. vasárnapján
17 órákor mi kicsik és nagyok, pásztorok
és királyok – úton Betlehembe –
bibliodramatikus lépéseket teszünk.
Várakozások, remények, készülődé-
sek, indulások a 3. gyertyagyújtáskor.
TARTS VELÜNK!

ŐSZI-TÉLI ORGONAKONCERTEK Improvizációk és interpretációk

2006. november 26., 17 óra

Spányi Miklós orgonaestje

2006. december 10., 17 óra

Baróti István és Solt Péter orgonaestje

E számunk megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alapprogram és
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

Szerzőink:

BODOR PÁL (Diurnus) újságíró

BREUER KATALIN jogász

CSEPREGI ZOLTÁN segédlelkész

DONÁTH LÁSZLÓ evangélikus lelkész

FRENKL THURZÓ Tibor újságíró

P. GÁBOR Mózes történész

B. GÁSPÁR JUDIT pszichoanalitikus

NÉMETH MARCELL esztéta

PAMER NÓRA régész, építészettörténész

TAMÁS FERENC tanár, költő

VERES EMESE-GYÖNGYVÉR néprajzkutató, újságíró

E számunkban Papp Oszkár 1954 és 1957

között készült rajzai láthatók.

HÉT HÁRS

A Csillaghegyi Evangélikus Egyházközség lapja

Felelős szerkesztő: Donáth László lelkész

Szerkesztők: Breuer Katalin felügyelő és Ittész Nóra

A gyülekezet lelkészi munkatársai:

Fülöp Attila segédlelkész, Görög Tibor nyugdíjas lelkész,

Gálos Ildikó gyülekezeti munkatárs

Cím: 1038 Budapest, Mező u. 12.

Tel/fax: 368-6118, mobil: 06-20-3989-059

E-mail: breuer@axelero.hu

internet cím: www.hethars.hu

Tördelés: Hartai Krisztina

Nyomtatás: Wesley Kiadó

Adományokat az OTP 11703006 – 20058830
számlaszámra várunk.